

DOWN TO earth

milieu | mensen | meningen

 milieudefensie
voor veranderaars

Uitgave vereniging Milieudefensie
Friends of the Earth Nederland
jaargang 14 | februari 2023

75

SCHOON
drinkwater in
ruil voor seks

JONGEREN
van Milieudefensie
pakken Ahold aan

SMAADZAKEN
om activisten de
mond te snoeren

“Wanneer je mensen van iets probeert te overtuigen, kun je niet vervangen wat zij in hun hoofd hebben, maar je kunt het wel verplaatsen. [...] Het zaaien van twijfel is veel effectiever dan mensen benaderen met vervangende opvattingen die je hen wil laten overnemen.”

In: Gesprek tussen Anand Giridharadas en Björn Soenens over zijn nieuwe boek *The Persuaders*.

Beeld: Koen Mol, Evolutie-zaal van Naturalis. Een door een illusie tot leven gewekt fossiel uit de Cambrische explosie. Die tijdsperiode van ongeveer 540 miljoen jaar geleden wordt ook wel de oerknal van het leven genoemd, omdat toen de soortenrijkdom enorm toenam. Ook Naturalis zelf is aan het veranderen: het is overtuigd van de noodzaak om banden met Shell en andere vervuilende bedrijven te verbreken en heeft de samenwerking stopgezet.

1. Rinske Bijl, *Activist, Kort en corrector*. 2. Vincent Bijlo, *columnist*. 3. Ynske Boersma, *freelancer*. 4. Michiel Bussink, *Recept*. 5. Carolien Ceton, *hoofdredacteur*. 6. Lawrence Cheuk, *columnist*. 7. Robert Elsing, *fotograaf*. 8. Caya Forman, *freelancer*. 9. Renske de Greef, *Strip*. 10. Esmee de Gooyer, *redacteur*. 11. Wendy Kooops, *Media*. 12. Marjolein Koster, *freelancer*. 13. Naipanoï Lepapa, *freelancer*. 14. Mirjam van der Linden, *fotograaf*. 15. Marjan Peters, *art-direction en vormgeving*. 16. Bas van der Schot, *cartoonist*. 17. Thomas van Slobbe, *recensie*. 18. P  p   Smit, *illustrator*. 19. Anneke Verbraeken, *freelancer*. 20. Berna van Vilsteren, *freelancer*. 21. Michiel Wijnbergh, *fotograaf*. 22. Hilde Wijnen, *Consument*.

No patents on seeds! 8

Patent aanvragen op kenmerken van planten, alsof het nieuwe uitvindingen zijn? Dat kan. Het gebeurt zelfs steeds vaker, en daarmee hebben grote bedrijven als Bayer en BASF steeds meer te zeggen over wat er op ons bord ligt.

18 De prijs van water

Schoon drinkwater wordt in de arme wijken van Nairobi steeds schaarser. Aansluitingen zijn er niet, dus wordt het water aangesleept in jerrycans. Doorgaans door vrouwen, voor wie dat steeds gevaarlijker wordt. Illegale waterverkoopers bieden gratis water aan of een plaatsje vooraan in de rij, in ruil voor seks.

24 In de tegenaanval

Grote bedrijven die een smaadzaak aanspannen tegen een ngo of activist, omdat die hun naam zou hebben bezoedeld. Het doel is niet om iets recht te zetten, maar om te intimideren en (financieel) uit te putten. Maar activisten als Peter Kallang laten zich niet zomaar de mond snoeren.

14 Activist in maatpak

Mark van Baal bestookt de aandeelhouders van grote fossiele bedrijven al jaren met vragen en groene resoluties. Wanneer gaan zij begrijpen dat ook die bedrijven zich moeten houden aan het klimaatverdrag van Parijs? “Niet verduurzamen is voor fossiele bedrijven funest.”

Tekst Rinske Bijl Beeld Robert Elsing

23 De Activist

Boekenclubs voor het klimaat

Behalve gezellig, zijn boekenclubs ook een geweldige manier om kennis en ideeën over klimaatverandering uit te wisselen. Radjan Hanoeman doet dat met zijn boekenclub vanuit een veganistische visie, Betty Gebhard zoekt

verdieping bij het praktische werk dat de Kaskantine doet en Esther Parigger en haar collega’s aan de Hogeschool van Amsterdam smeden nieuwe samenwerkingsverbanden rondom duurzaamheid.

32 “Rechtszaken zijn dé manier om dingen te veranderen”

Tuzla, een stad op de Westelijke Balkan, is een van de smerigste plekken van Europa. Kolencentrales is de voornaamste oorzaak, maar toch zijn er plannen om er n  g een te bouwen. De hoop om dat te voorkomen is nog niet vervlogen.

28 “De kracht zit hem in de aantallen”

Een paardenmiddel noemt Amnesty het: preventieve arrestaties om een demonstratie te voorkomen. Het effect was dit keer eerder het tegenovergestelde, duizenden mensen togen in januari naar Den Haag voor het recht op protest.

en verder

- 02 Het citaat: Verandering
- 06 Brieven
- 06 Commentaar: Hoopgevend effect
- 07 Strip
- 10 Kort
- 11 Schot
- 12 Friends of the Earth International: Colombia
- 35 Lawrence Cheuk: Klimaatherstelbetalingen
- 38 Recensie: Een immense wereld
- 39 Media: Holding Up the Sky
- 41 Recept: Wilde voorjaarsplantensalade
- 42 Consument: Communiceren zonder voetafdruk
- 45 Vincent Bijlo belt met Shell

44 Eerst Albert Heijn, en daarna...

Na een succesvolle campagne tegen Ahold pakken de jongeren van Milieudefensie dit jaar n  g vier bedrijven aan: de Rabobank, Friesland Campina, Vion en Yara. Allemaal marktleiders binnen de voedselindustrie. “Het is een netwerk van grote spelers die het systeem in stand houden. Daar willen we iets tegen doen.”

Wil je iets kwijt? Schroom niet en schrijf ons. We houden ons het recht voor brieven te selecteren of in te korten. Reageren kan via e-mail: redactie@downtoearthmagazine.nl of per post: Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam.

Railcoop in Molenhoek

Graag wil ik reageren op de opmerking of zoiets als de Railcoop ook in Nederland mogelijk is. Ik woon in Molenhoek, vlak bij het oude spoorlijntje van Nijmegen naar Kleve. Er moet veel gebeuren, maar ik meen dat de gemeente Berg en Dal dit tegenhoudt. Ik word echter heel blij van dit artikel (De treinreiziger aan het stuur, DtE 74) en zou heel graag zien dat dit lijntje weer opgeknapt wordt. Ook bij Roermond ligt zo'n oud lijntje. In beide gevallen zijn dit nu beschermde natuurgebieden. Als ik dit lees hoop ik dat er in de toekomst toch nog wat mogelijk is.

Mieke van Dijk

Vogelgriep

Dus schaf alle reclame voor die shit af. Kip: het meest gemartelde stukje vlees.

Vreer Sirenu (via Facebook)

CO₂-budget verkleint ongelijkheid

Naar mijn idee slaat de column (De nieuwe CO₂-elite, DtE 73 van Lawrence Cheuk – red.) de plank volledig mis, met name het argument ‘zo creëren we een klassensysteem’. We zitten al in een klassensysteem en door een persoonlijk CO₂-budget in te stellen wordt dit niet versterkt maar juist verzwakt. Nu kunnen de rijken ook al zoveel vliegen als ze willen, als ze straks CO₂-rechten moeten kopen, dan moeten ze er tenminste meer voor betalen. En degenen die nu te weinig geld hebben voor een vliegvakantie, houden dan tenminste nog geld over aan het systeem. De ongelijkheid wordt dus verkleind, niet vergroot. Ik ben het wel eens met het feit dat een systeemverandering nodig is en dat we de verantwoordelijkheid niet bij de consument moeten leggen. Maar invoering van een CO₂-budget is een systeemverandering, waarin enerzijds bijvoorbeeld vliegen ook binnen het bereik van de armeren in onze samenleving blijft – zij krijgen immers gratis een bepaald CO₂-budget – maar waar anderzijds het vliegen voor de veelvliegers véél duurder wordt. Dit is beter dan bijvoorbeeld een CO₂-belasting, waarbij vliegen of andere zaken wel buiten bereik van degenen met lagere inkomens komt te liggen.

René Heeskens (via onze website)

Raad van Toezicht zoekt penningmeester

Heb jij ervaring als penningmeester en toezichthouder en zin om de Raad van Toezicht van Vereniging Milieudefensie te versterken? Kijk dan de komende weken voor meer informatie op <https://milieudefensie.nl/vacature-rvt-penningmeester>

Hoopgevend effect

Zeg, vroeg een collega onlangs, heeft *Down to Earth* wel eens iets geschreven over het recht op protest? Vaak genoeg, hoor. Milieuactivisten en natuurbeschermers worden maar al te vaak geïntimideerd en bedreigd. Bijvoorbeeld in Bukinje, op de Balkan, als je daar protesteert tegen de vervuilende kolencentrale pal naast je dorp. Dan kan het maar zo zijn dat je je baan verliest (p. 32).

Of je wordt aangeklaagd wegens smaad – de eis: een boete van 1,2 miljoen dollar – omdat je een houtbedrijf aanspreekt op het illegaal kappen van regenwoud in Borneo (p. 24). Het gebeurt steeds vaker: smaadzaken die worden aangespannen door grote bedrijven tegen kritische organisaties of activisten. Rechtszaken die niet bedoeld zijn om te winnen, maar om te intimideren. Gelukkig lukt dat niet zomaar. “Je moet laten zien dat het niet loont, dat de aanklager dan juist méér negatieve publiciteit kan verwachten!”

Een staaltje intimidatie dat zijn doel glorieus voorbij schoot: het optreden van het Openbaar Ministerie tegen een handvol activisten van Extinction Rebellion. Een aantal van hen werd van hun bed gelicht en meegenomen naar het bureau, omdat ze hadden opgeroepen de A12 in Den Haag te blokkeren. Volgens het OM is dat geen preventieve arrestatie, maar Amnesty vindt van wel: “Een zorgelijke ontwikkeling, omdat “het een *chilling effect* heeft en vreedzame demonstranten criminaliseert” (p. 28). Alleen was er van dat chilling effect weinig te merken de bewuste zaterdag in Den Haag, waar duizenden mensen hun solidariteit met de activisten kwamen betuigen.

Er zijn ook landen waar verdedigers van milieu- en mensenrechten met enige regelmaat worden vermoord. Zoals in Colombia, koploper van deze horrorlijst. Toch laat de Colombiaanse Tatiana Roa Avendaño zich hierdoor niet intimideren. Avendaño, oprichter van milieuorganisatie Censat Agua Viva, timmert al meer dan 30 jaar aan de weg (p. 12). En na al die jaren gloort er nu dan toch hoop aan de horizon. “Eerdere regeringen ontkenden het recht op protest, activisten werden weggezet als terroristen”, vertelt Avendaño. Maar daaraan is, met de verkiezing van de eerste linkse Colombiaanse regering ooit, onlangs een eind gekomen. “Nu liggen de kaarten anders. Er waait een andere wind door Colombia!”

Wat ik eigenlijk wil zeggen, is dit. U, de lezer (even terzijde – iedereen die het lezersonderzoek heeft ingevuld: veel dank daarvoor!) houdt van hoopvolle verhalen. Wij ook. En toch komt er in dit blad de nodige ellende voorbij. Klimaatnieuws is door de bank genomen niet van het opwekkende soort, op dit moment. Dus hoe houden we de moed erin? Door te lezen over al die mensen die, jaar in jaar uit, ongeacht alle ellende, níet opgeven.

De aanhouder wint (p. 14)!

Carolien Ceton, hoofdredacteur

EEN ANGSTHAAS DIE EEN STAP VERDER ZET

IK MAAK ME AL JAREN ZORGEN OVER KLIMAATVERANDERING
EN MIJN ANTWOORD OP DEZE ZORGEN WAS ALTIJD: POSITIVISME
MIJN EIGEN GEDRAG AANPASSEN...

EEN INSECTENHOTEL BOUW JE ZO VAN EEN OUD CD-REKJE!

MIJN NIEUWE JAS IS GEMAAKT VAN GERECYCLEDE JAREN '90 SPEENTJES!

WAAR HEB JE HET OVER, ZO'N VEGAN TOSTI IS HEERLIJK!

...EN HET ENIGE STRIJDWAPEN INZETTEN DAT IK KENDE: MIJN VAK

HA! WEER EEN IRONISCHE STRIP OVER KAPITALISME GEMAAKT! DAT ZAL ZE LEREN!

IK VERTELDE MEZELF DAT DIT MIJN MANIER WAS: IK GEBRUIKTE MIJN PODIUM, GAF MIJN TIJD EN KUNDE, IK HENGELDE MENSEN MET GRAPJES BINNEN VOOR DE GOEDE ZAAK - UITEINDELIJK GING HET ALLEMAAL OM BEWUSTWORDING, TOCH?

MAAR WAAR MIJN ZORGEN EERST NOG VOORAL OP DE ACHTERGROND SPEELDEN, ZIJN ZE DE LAATSTE TIJD STEEDS AANWEZIGER
EN INMIDDELS HEEFT POSITIVISME EEN HOOG ORKEST-OP-DE-TITANIC-GEHALTE

MIJN GEVOEL

OVERHEIDSBELEID

F*CKING HELL

KOMT GOED JOH

EN VOOR HET EERST BEGON IK NA TE DENKEN OVER EEN VOLGENDE STAP
EEN RADICALERE, MEER DIRECTE, NIET-IRONISCHE MANIER VAN ACTIEVOEREN

IK HAD ALTIJD EEN HELEBOEL REDENEN WAAROM DAT NIET BIJ ME PASTE - OP EEN SNELWEG GAAN ZITTEN VOND IK TE PLOMPVERLOREN, TE REBELS, TE GRIMMIG, EN VOORAL: IK BEN EEN ANGSTHAAS, EEN EXTREEM GEZAGSGETROUW IEMAND DIE ELKE APPEL BIJ DE ZELFSCANKASSA BRAAF AFREKENT EN AL IN DE STRESS SCHIET VAN PER ONGELUK ZWARTRIJDEN

HET FORMAAT VAN DEZE CRISIS DWINGT ECHTER ZELFS EEN ANGSTHAAS UIT HAAR COMFORTZONE
WANT JA, IK ZOU NOG STEEDS HET LIEFST EEN KLIMAATMUSICAL SCHRIJVEN EN ZO ALLES OPLOSSEN

MAAR MIJN FRUSTRATIE ROEPT OM EEN NOODREM ONGEMAKKELIJK, ONTREGELEND, EEN SCHURENDE ONDERBREKING VAN DE DAGELIJKSE BUSINESS-AS-USUAL
EN INMIDDELS ZIE IK JUIST DE SCHOONHEID VAN DIT OPRECHTE VERZET - ERGENS GAAN ZITTEN TOT ER IETS VERANDERT
DUS WIL IK OOK OP DIE MANIER GAAN ACTIEVOEREN - WAT NOG STEEDS TEGENNATUURLIJK VOELT, MAAR LANG NIET ZO TEGENNATUURLIJK ALS KALM BLIJVEN TUDENS EEN KLIMAATCRISIS

EN DAN KOMT MARK RUTTE EN DAN ZEGT-IE: '0000000000H ZÓ! JA, NÓÚ SNAP IK HET!!!'

“Weg met het patentrecht op planten en zaden!”

Patent aanvragen op een plant: dat kan. Zolang ze zijn ‘uitgevonden’ met genetische manipulatie. Toch krijgen grote bedrijven steeds vaker patent op traditioneel gekweekte planten en zaden. Hun monopolie bedreigt de biodiversiteit en onze voedselveiligheid, zegt Johanna Eckhardt.

Tekst Caya Forman Beeld P  p   Smit

No Patents On Seeds! strijdt al 20 jaar voor aanpassing van het Europese patentrecht. De coalitie bestaat uit een groep internationale organisaties die zich bezighouden met landbouw, biotechnologie en voedselveiligheid, waaronder bijvoorbeeld Oxfam Novib. Samen luiden ze de noodklok over het toenemende aantal patenten op planten en zaden dat wordt aangevraagd bij het European Patent Office (EPO), de instantie die Europese patenten toekent. Onlangs overhandigde No Patents On Seeds! 250 duizend biologische maiskorrels aan het EPO, vertelt Johanna Eckhardt, projectcoördinator bij No Patents On Seeds!. De maiskorrels stonden symbool voor 250 duizend opgehaalde handtekeningen tegen patentrecht op planten en zaden.

Patenten zijn bedoeld voor uitvindingen. Toch kent het EPO ze ook toe aan natuurlijk materiaal, zoals planten. Hoe zit dat? “Dat klopt, het doel van een patent is om technische innovaties te bevorderen. Het helpt uitvinders om de kosten van hun onderzoek en ontwikkeling terug te verdienen. Oorspronkelijk waren ze bedoeld voor chemische en mechanische uitvindingen, maar in de laatste jaren heeft wetgeving het mogelijk gemaakt om ze ook aan te vragen voor menselijk, dierlijk en plantaardig leven.”

Wat houdt een patent op plantaardig leven precies in? “Het EPO kent patenten toe aan kenmerken van een plantenras. Je kan daarbij denken aan hogere concentraties van flavonoiden, dat zijn verbindingen in planten die allerlei dingen reguleren. Daardoor kan een plant bijvoorbeeld beter tegen droogte, of het lukt om bij hogere temperaturen te ontkiemen. Als je een nieuw ras veldsla kweekt dat extra goed tegen een droog klimaat kan, kun je alleen patent aanvragen op dat specifieke kenmerk van de veldsla. Patent aanvragen op een heel plantenras kan niet. Je kunt w  l terugvallen op het Europese kwekersrecht: het intellectueel eigendomsrecht voor nieuwe plantenvariëteiten. Andere bedrijven mogen het plantenras dan verder perfectioneren en als basis gebruiken voor nieuwe variëteiten. Daarin is het dus anders dan een patent, dat ieder gebruik door derden helemaal uitsluit.”

Klinkt duidelijk, wat gaat er nu mis? “Eigenlijk mag het EPO alleen patenten toekennen aan kenmerken die voortkomen uit genetische modificatie, waarbij het DNA van een plant door mensen wordt aangepast. Dat valt onder innovatie. Maar kwekers kunnen ook op de traditionele manier tot een heel nieuw plantenras komen, bijvoorbeeld met kruisbestuiving. Ook daar kent het EPO vaak patenten aan toe.

Europa is hier kritisch over. In 1984 voerden het Europese Parlement en de Raad van de Europese Unie een richtlijn in, waarin staat dat er geen patenten toegewezen mogen worden aan kenmerken die voortkomen uit traditionele plantenveredeling. Maar dat gebeurt t  ch, omdat de richtlijn nogal vaag geformuleerd is. Sommige bedrijven grijpen die ruimte voor interpretatie aan om juridische achterdeurtjes te zoeken – en die vinden ze ook.

Het probleem wordt verergerd door de enorme reikwijdte die een patent kan hebben. Eén patent kan van toepassing zijn op wel honderd plantensoorten met hetzelfde kenmerk – of dat nu voortgekomen is uit genetische manipulatie of uit traditionele kweek. Zo kunnen enorm veel planten en zaden ineens onder een patent vallen: door willekeurige mutaties kan een ‘gewone’ appel zomaar een kenmerk hebben van een genetisch gemodificeerd exemplaar...

Daar komt nog eens bij dat bedrijven patent kunnen krijgen op een bepaalde manier van kweken, telen en verwerken. Biermerk Carlsberg heeft bijvoorbeeld patent op hun brouwproces, manier van oogsten, mout en alle dranken die met hun – ook gepatenteerde – gerst gemaakt worden. Hierdoor wordt het allemaal wel erg ingewikkeld voor andere kwekers en bierbrouwers om al die patenten te ontwijken.”

Hoe weet je als kweker dan waar je aan toe bent? “Dat is heel lastig. Vooral voor kleinere kwekers is het systeem te complex. Vaak hebben ze niet de middelen om te achterhalen of een nieuw plantenras of werkwijze methode toevallig onder een patent valt. Dat kun je helaas niet makkelijk ergens opzoeken. Het is echt gevaarlijk voor kwekers om aan een nieuw ras te werken, soms durven ze er niet eens aan te beginnen. Terwijl het juist belangrijk is dat kwekers zelfstandig plantenrassen kunnen verbeteren! We hebben bijvoorbeeld variëteiten nodig die bestand zijn tegen virussen, of

tegen droogte, hitte en andere gevolgen van klimaatverandering.”

En het zorgt voor een monopolie op de zadenmarkt, lijkt me? “Klopt. Bayer, dat Monsanto heeft overgenomen, Corteva, BASF en ChemChina/Syngenta hebben samen nu meer dan 50 procent van de internationale zadenmarkt in handen. Zij zoeken constant naar manieren om zoveel mogelijk patenten in handen te krijgen, wat hun macht op de markt nóg meer versterkt. Steeds meer kleinschalige kwekers worden uit de markt gedwongen, wat ook weer leidt tot nog meer marktconcentratie. De grote bedrijven krijgen zo steeds meer van onze voedselproductie in handen. Onze vrije toegang tot levensmiddelen komt in gevaar.”

Wat bedoel je daarmee? “Een handjevol grote bedrijven bepalen wat er in Europa wordt geteeld, geoogst   n gegeten. Dat is

een enorm risico voor onze voedselsovereiniteit! Daarnaast zorgt het voor veel minder biodiversiteit op de akkers. De bedrijven zijn niet geïnteresseerd in een grote verscheidenheid aan gewassen; het liefst kweken ze veel planten van een klein aantal rassen. Kleine, regionale of biologische kwekers die juist wel met verschillende plantenrassen werken, zijn er nauwelijks meer. Die verminderde biodiversiteit is nadelig voor het aanpassingsvermogen van planten, terwijl dat juist nodig is voor de veranderende klimaatomstandigheden en nieuwe virussen. Ook plantenkenmerken die nu onbelangrijk lijken, kunnen ons in de toekomst wapenen tegen een nieuw virus.”

Wat doet het EPO hier tegen? “We zijn doorlopend in gesprek met het EPO, maar dat heeft nauwelijks resultaat. Het EPO ziet niet in waarom juridische verduidelij-

king nodig is en verschuilt zich achter de 39 landen die lid zijn van de organisatie. Het EPO zegt eigenlijk: als wij geen duidelijk mandaat krijgen vanuit onze leden, zien we geen reden om iets te veranderen. Daarnaast hebben ze er weinig baat bij, want hoe meer patenten ze verlenen, des te meer ze verdienen.”

Een patent aanvragen bij het EPO is inderdaad niet goedkoop. Wat moet er veranderen? “De wetteksten over wat wel en niet onder een patent op plantaardig leven valt, moeten duidelijker worden. Zodat er geen patent op traditioneel gekweekte planten kan zitten. Bovendien moet de reikwijdte van een patent worden beperkt. Prima dat er een patent zit op een kenmerk van een genetisch gemanipuleerd ras. Maar nu geldt dat patent voor   lle planten die dat kenmerk bezitten, genetisch gemodificeerd of niet. Dat moet anders.”   

BRAZILIË

Lula beschuldigt Bolsonaro van genocide en verwoesting Amazone

De nieuwe president van Brazilië, Lula, beschuldigt zijn voorganger Bolsonaro van genocide op de Yanomami, schrijft *The Guardian*. De oorspronkelijke bevolking van de staat Roraima in het Amazonegebied kampt met een gezondheids crisis als gevolg van illegale mijnactiviteiten. “Meer dan een humanitaire crisis, is wat ik in Roraima zag een genocide”, twitterde Lula nadat hij een overvolle kliniek had bezocht in de regionale hoofdstad Boa Vista. “Een misdrijf tegen de Yanomami, met voorbedachte rade gepleegd door een regering die doof is voor het lijden van het Braziliaanse volk.” Onder Bolsonaro hebben illegale mijnactiviteiten in het gebied een grote vlucht kunnen nemen. Naar schatting twintigduizend mijnwerkers waren actief in het gebied van de Yanomami. Dat heeft geleid tot vervuilde rivieren en verwoeste bossen, waardoor er minder voedsel is voor de afgelegen Yanomami-gemeenschappen. Sinds 2019 zouden 570 Yanomami-kinderen zijn overleden aan honger en kwikvergiftiging als gevolg van de mijnactiviteiten. De leider van de Yanomami, Júnior Hekurari, heeft Bolsonaro wel vijftig keer schriftelijk om hulp en medische steun gevraagd, vertelde hij *The Guardian*. Ook Dilma Rousseff, die president van Brazilië was van 2011 tot 2016, pleit ervoor om Bolsonaro te vervolgen wegens genocide.

EUROPA

EU neemt ambitieuze bossenwet aan

De Europese Unie bereikte in december een akkoord over een wet die moet voorkomen dat Europese bedrijven ontbossing veroorzaken. Milieudefensie heeft hier samen met partnerorganisaties uit onder andere Liberia en Indonesië jarenlang campagne voor gevoerd. De nieuwe bossenwet is historisch en ambitieus, stelt Milieudefensie op haar website. “Niet eerder waren er zulke vergaande regels om de verkoop van producten gelinkt aan ontbossing te voorkomen.” De bossenwet verplicht bedrijven

onderzoek te doen naar de herkomst van producten die zij in Europa verkopen om zeker te weten dat er geen ontbossing en illegale productie heeft plaatsgevonden. Duurzaamheidslabels en -certificaten zijn niet voldoende om te garanderen dat producten ontbossingsvrij zijn. EU-landen zijn verplicht om bedrijven op naleving van de wet te controleren. Begin dit jaar wordt de bossenwet officieel aangenomen. Bedrijven hebben dan 18 maanden de tijd om aan de eisen van de wet te voldoen.

Nederland: CleanUpXL ruimde vorig jaar 100 duizend kilo afval uit zee op +++ **ABP** stopt met investeren in fossiele bedrijven +++ Nederlanders zetten de **thermostaat laag:** met gemiddeld 18 graden een graad lager dan in 2021 +++ **3M** stopt in 2025 met gebruik gevaarlijke chemicaliën PFAS +++ **Frankrijk:** krijgt groen licht van Europese Commissie voor verbod op korte vliegritten +++ **Duitsland:** ‘Bruinkooldorp’ Lützerath na 2 jaar verzet tegen bruinkoolwinning door politie ontruimd +++ **Colombia:** wil geen nieuwe olie- en gaswinningsprojecten meer, kondigt minister Irene

WERELD

CO₂-compensatie vaak waardeloos

Veel bedrijven compenseren hun CO₂-uitstoot met koolstofkredieten. Die blijken echter veel minder waard te zijn dan beloofd, blijkt uit onderzoek van *The Guardian* en *Die Zeit*. Zij onderzochten projecten die gecertificeerd zijn door Verra, de grootste organisatie op dit gebied. Deze projecten zouden CO₂-uitstoot compenseren door regenwoud te herstellen of door kap van regenwoud te voorkomen. Volgens het onderzoek heeft 94 procent van de door Verra uitgegeven koolstofkredieten geen klimaatvoordelen opgeleverd. De meeste projecten compenseren veel minder uitstoot dan ze beloven of hebben geen impact. Eén project zou de opwarming van de aarde zelfs kunnen versnellen. Ook kunnen de projecten negatieve gevolgen hebben voor de mensenrechten. Zo werden in Peru inwoners verdreven om nieuw bos aan te planten. Bedrijven als Shell, Netflix, EasyJet en Ben & Jerry’s gaven in 2021 in totaal 2 miljard dollar uit aan deze CO₂-compensatie.

FRANKRIJK

Danone voor de rechter wegens te veel plastic

Milieuorganisaties hebben de Franse multinational Danone voor de rechter gesleept omdat het bedrijf te veel plastic gebruikt. Sinds 2017 zijn grote bedrijven in Frankrijk verplicht om de schade die hun activiteiten toebrengen aan het milieu en de mensenrechten te monitoren. Ook moeten ze een actieplan opstellen hoe ze deze schade gaan voorkomen. De organisaties stellen dat Danone niet genoeg doet om de impact van het eigen plasticgebruik in kaart te brengen en te verkleinen, en het daardoor de wettelijke verplichtingen niet nakomt. Volgens een van de aanklagende organisaties, ClientEarth, is deze rechtszaak “slechts het begin” van juridische acties tegen vervuilende multinationals.

Schot

NEDERLAND

Natuurorganisaties tegen gedogen garnalenvisserij

Het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) heeft voor 9 maanden een gedoogbeschikking afgegeven voor garnalenvisserij in de beschermde Nederlandse kustwateren. De vorige vergunning liep op 1 januari af, maar onder de gedoogbeschikking mag de garnalenvisserij nu onverminderd doorgaan. Vijftien natuurorganisaties, waaronder de Waddenvereniging, Natuurmonumenten en

Vogelbescherming Nederland, dienden een handnavingsverzoek in bij het ministerie van LNV. Ze vragen het ministerie de gedoogbeschikking in te trekken vanwege de schadelijke effecten van de visserij op de zeebodem en de organismen die daar leven. Natuurorganisaties, de garnaalsector en het ministerie spreken al jaren over verduurzaming van de garnaalenvisserij. In november 2022 oordeelde de rechtbank dat het

ministerie in haar beleid de natuurbelangen onvoldoende meewoog. “Beschermde natuur in slechte staat moet kunnen herstellen. Dan moet je niet gaan goochelen met gedoogconstructies voor een schadelijke activiteit waarvan steeds duidelijker wordt dat het natuurherstel in de weg zit”, stelt Wouter van der Heij, mariene bioloog bij de Waddenvereniging.

ENGELAND

Protest tegen arrestaties klimaatactivisten

In 2022 zijn in Engeland meer dan honderd demonstranten achter de tralies beland voor geweldloze acties tegen de opwarming van de aarde. Ruim honderd schrijvers, acteurs, muzikanten en andere bekende personen – waaronder Ben Okri, Brian Eno, Helen Pankhurst, Emma Thompson, Ali Smith en Nick Hornby – spraken zich in een brief uit in solidariteit

met deze activisten. Het recht om te demonstreren moet beter beschermd worden, stellen zij. De brief is een initiatief van de aan Extinction Rebellion gelieerde groep Writers Rebel. “Protest speelt een essentiële rol in onze samenleving om bewustwording te creëren en verandering mogelijk te maken”, schrijven ze in de brief.

Velez aan in Davos +++ **Mongolië:** populatie ernstig bedreigde saiga-antilope toegenomen +++ **Gletsjers** verdwijnen nog sneller dan gedacht, schrijven onderzoekers in *Science* +++ Oliebedrijf **ExxonMobil** wist in de jaren 70 al dat fossiele brandstoffen leiden tot opwarming aarde +++ **Engeland:** duizenden betogers eisen recht op wildkamperen terug +++ **Zweden:** zeldzame aardmetalen ontdekt in gebied waar Sami leven, vrees voor aantasting natuur door mijnactiviteiten +++

In Colombia is voor het eerst in de geschiedenis in het Zuid-Amerikaanse land een linkse regering aan de macht. In de plannen van de regering-Petro staan mens en milieu centraal. Wat merken milieuorganisaties daarvan? Tatiana Roa Avendaño, oprichter van Censat Agua Viva, vertelt. Tekst en beeld Ynske Boersma

“We moeten vooral onze autonomie behouden”

Het zag er voor milieuorganisaties in Colombia lange tijd slecht uit. Het Zuid-Amerikaanse land is al meer dan een halve eeuw het strijdtoneel van een gewapend conflict, dat hoofdzakelijk gaat om de verdeling van land en de vele natuurlijke rijkdommen ervan. Wie de strijd aanging tegen mijnbouw, ontbossing of oliewinning werd in het beste geval genegeerd, maar vaker nog gecriminaliseerd of uit de weg geruimd. Colombia staat al jaren in de top drie van meest gevaarlijke landen voor milieuactivisten ter wereld.

Groot was de vreugde toen de links-progressieve Gustavo Petro afgelopen juni de presidentsverkiezingen won. De eerste linkse president in de Colombiaanse geschiedenis heeft ambitieuze plannen: eindelijk vrede brengen in het door geweld verscheurde land én grote stappen zetten in de transitie naar groene energie. ‘Colombia Grootmacht voor het Leven’, zo heet Petro’s ontwikkelingsplan voor de komende jaren. Kers op de taart voor de milieuorganisaties: het aantreden van Francia Márquez. Ze is de eerste Afro-Colombiaanse vice-president van het

land en een wereldwijd erkende milieuo-activiste. In 2018 won ze de Goldman Prize voor haar (succesvolle) strijd tegen illegale mijnbouw in haar gemeenschap in het departement Cauca.

Wat betekent die nieuwe politieke context voor Colombiaanse milieuorganisaties als Censat Agua Viva? “Voor ons is de situatie radicaal veranderd”, zegt Tatiana Roa Avendaño, al ruim 30 jaar werkzaam bij Censat. “Eerdere regeringen ontkenden het recht op protest en zetten aanhangers van sociale bewegingen en activisten weg als terroristen. Nu liggen de kaarten anders. De huidige regeringen heeft verschillende eisen van de sociale bewegingen tot beleid gemaakt. Zoals het erkennen van de rechten van boeren, de duurzame energietransitie en de ratificatie van het Akkoord van Escazú”, zegt Roa Avendaño tijdens een interview in haar met een weelderige tuin omgeven huis in het centrum van Bogota.

Ook de reactie op protesten is fundamenteel anders. Onder voorgaande rechts-conservatieve regeringen eindigden die doorgaans vaak in dodelijke repressie en willekeurige

aanhoudingen van demonstranten. Maar onlangs protesteerden ontheemde omwonenden bij de stuwdam El Quimbo in het zuiden van Colombia. Zij kwamen het land opeisen dat hun ter compensatie was beloofd. Het Nationale Agentschap voor Land – verantwoordelijk voor de verdeling van land en het geven van titels aan landeigenaren – reisde af naar de dam en de twee partijen kwamen overeen om een dialoog te beginnen. Zo kwam er een geweldloos einde aan de protesten, vertelt Roa Avendaño aan de keukentafel, terwijl ze een ananas in stukken snijdt.

“Dus over het algemeen zien we een fundamentele verandering. Er waait een andere wind door Colombia. Maar het is nog te vroeg om te zeggen of die verandering blijvend zal zijn, en of de regering in staat is om haar politieke beloftes om te zetten naar concreet beleid”, zegt ze. “De verwachtingen op het gebied van energiebeleid en klimaatrecht zijn hoog. De regering heeft beloofd om geen nieuwe oliereserves aan te boren, de geplande fracking niet te laten doorgaan en onze afhankelijkheid van fossiele energiebronnen te verkleinen – thema’s waarmee Petro zijn verkiezingscampagne voerde.”

Kan de regering-Petro die hoge verwachtingen ook waarmaken? “In de praktijk blijft het vooralsnog bij woorden”, verzucht Roa Avendaño. “In Petro’s ontwikkelingsplan

Tatiana Roa Avendaño

Tatiana Roa Avendaño groeide op in de stad Bucaramanga, in het oosten van Colombia. Tijdens haar studie Petroleum Engineering aan de Universiteit van Santander was ze actief in de studentenbeweging, waar verhitte debatten over de olie-industrie gevoerd werden. Het opende haar de ogen voor de verwoestende gevolgen van oliewinning, een thema dat een leidende draad in haar loopbaan als milieuo-activist zou blijven. Momenteel rondt Avendaño een PhD af aan het Centrum voor Latijns-Amerikaans Onderzoek en Documentatie (CEDLA) van de Universiteit van Amsterdam.

Misschien is het een kwestie van tijd?

“Colombia heeft inderdaad een log staatsapparaat en na 200 jaar van conservatieve regeringen is het niet eenvoudig om iets te veranderen. Als sociale beweging is het daarom onze taak om het debat richting te geven. Zo onderzoekt Censat hoe we de afhankelijkheid van olie in de landbouw – bijvoorbeeld voor machines, verpakkingen en andere synthetische grondstoffen – omlaag kunnen brengen door het introduceren van een duurzamer landbouwmodel. Colombia kent een enorme rijkdom aan gemeenschap-sinitiatieven op het gebied van ecologische landbouw en autonome energievoorziening. Die kunnen verwerkt worden in het rege-ringsbeleid.”

Even belangrijk in deze context is dat deze organisaties hun autonomie behouden, zegt Roa Avendaño. “Als deze regering niet in juiste kant op wordt geduwd met het doen van voorstellen, en als er geen druk wordt gezet om ervoor te zorgen dat ze die ook uitvoert, dan kan dit verhaal in een grote teleurstelling eindigen.” □

* Het Akkoord van Escazú omvat afspraken over mensenrechten- en milieubescherming in Latijns-Amerika en de Cariben.

staat de basis voor het uitwerken van het regeringsbeleid beschreven. Maar die is weinig vernieuwend. Er wordt gebruik gemaakt van verouderde, neoliberale concepten zoals het compenseren van CO₂-uitstoot, maar dat is niet meer dan het kunstmatig optellen en aftrekken van broeikasgassen. Of de ‘groene economie’, waarin de natuur alleen van waarde is als het geld oplevert. Ook de energietransitie die de regering voor ogen heeft is in feite dezelfde als die van de vorige regering. Die focust zich niet op het werke-

lijk terugbrengen van onze afhankelijkheid van fossiele energiebronnen, maar ziet de transitie als een puur technologische verandering. Maar een echt duurzame energietransitie vraagt meer dan alleen het uitbreiden van hernieuwbare energieparken. Bijvoorbeeld, hoe kunnen we als maatschappij onze olieconsumptie verminderen? Alle discussie over energietransitie in de wereld ten spijt, hebben we tot nu toe alleen maar het aantal energiebronnen vergroot, zonder met ook maar één fossiele energiebron te stoppen.”

Gezamenlijke projecten

Censat Agua Viva werd in 1989 opgericht als het Nationaal Centrum voor Gezondheid en Werk, afgekort Censat. In 1991 fuseerde zij met het milieuactivistencollectief Agua Viva (Levend Water). De organisatie strijdt tegen milieuonrecht en voor de transitie naar een duurzame economie. Censat Agua Viva en Milieudefensie werken samen op drie verschillende projecten. *Shell in South America – new extractive frontiers and climate threat* richt zich op uitbreiding van Shells olie- en gaswinning. Onder de noemer *Just Energy Transition* wordt gewerkt aan lokale, duurzame energie-initiatieven. Daarnaast staan binnen het overkoepelende netwerk Green Livelihood Alliance bosbescherming en mensenrechten centraal.

Mark van Baal is al jaren een lastige plaaggeest voor grote fossiele bedrijven. Zijn missie: aandeelhouders ervan overtuigen dat hun bedrijven zich moeten houden aan het klimaatverdrag van Parijs. “Klimaatverandering bedreigt ook de wereldeconomie.”

Tekst **Esmee de Gooyer** Beeld **Mirjam van der Linden**

“Steeds meer aandeelhouders willen wél verandering”

Milieudefensie richt dit voorjaar de pijlen op de aandeelhouders van drie grote vervuilende bedrijven: Ahold Delhaize, Rabobank en ING. Om die zoveel mogelijk onder druk te zetten, gaat Milieudefensie met een grote groep activisten naar de aandeelhoudersvergaderingen om kritische vragen te stellen aan het bestuur van de bedrijven. Is dat een effectief middel om ze te bewegen tot verduurzaming? We vroegen het aan Mark van Baal van Follow This, die met bijna 10 jaar ervaring een expert is op het gebied van aandeelhoudersactivisme.

Wat deed je besluiten om fossiele bedrijven via hun aandeelhoudersvergadering aan te pakken?

“Ik ben opgeleid als ingenieur, maar na het zien van *An Inconvenient Truth* van Al Gore besloot ik een andere richting op te gaan. Het was het eerste wereldprobleem waarvoor ik als technologieoptimist een simpele oplossing zag, in tegenstelling tot issues als armoede en hongersnood. Die oplossing ligt niet bij consumenten: ik kan zelf zo duurzaam mogelijk leven – niet vliegen, geen

vlees eten, weinig spullen kopen, zonnepanelen plaatsen, elektrisch rijden – maar dat is niet genoeg. Industrieën moeten veranderen, grote bedrijven moeten duurzaam gaan produceren om consumenten duurzame keuzes te geven. Om de doelen van Parijs te halen, moet er enorm veel gebeuren om de wereldwijde emissies bijna te halveren in dit decennium. Aangezien de energievoorziening verreweg de meeste CO₂-uitstoot veroorzaakt van alle industrieën, is de energietransitie van fossiel naar duurzaam daarin heel belangrijk. Het is een cruciaal onderdeel van de systeemverandering. Ik probeerde het eerst als journalist, maar ik begon pas op mijn 36ste en kreeg niks voor elkaar. Een machteloos gevoel, dus zocht ik naar een andere manier. Toen kwam ik bij aandeelhoudersactivisme uit: aandeelhouders zijn de enige mensen waar het bedrijfsbestuur echt naar moet luisteren. De CEO's van vervuilende bedrijven denken dat hun aandeelhouders het prima vinden zoals het nu gaat, daarom veranderen ze hun werkwijze niet. Maar er zijn er ook – en dat worden er steeds meer – die wél verandering willen. We zitten op 1,2 graden opwarming nu en moeten de emissies bijna

halveren in 2030. Dat kan alleen als er de komende 2 jaar hele grote beslissingen genomen worden.”

Van Baal werd op het idee gebracht door The Children's Investment Fund (TCI), een zogenaamd activistisch investeringsfonds uit Londen dat met 'ondernemingsfilantropie' belegt en een klein percentage van de winst aan goede doelen geeft. Tijdens de financiële crisis van 2007 kocht TCI 1 procent van alle aandelen van ABN Amro en werd een van de invloedrijkste aandeelhouders. Het fonds stelde ABN Amro met een serie aandeelhoudersresoluties voor een keuze: bereid je voor op een overname, of kies voor een totaal andere strategie en verkoop delen van het bedrijf. Dat laatste gebeurde, het bedrijf werd in drieën gesplitst.

Het doel van Van Baal: het klimaat op de agenda van de aandeelhoudersvergaderingen zetten. “Door de actie van TCI begreep ik dat we de grote beleggers en pensioenfondsen mee moeten krijgen, daar zit de macht. En de pensioenfondsen zeggen al jaren dat ze groene pensioenen willen.”

Iedereen die een aandeel heeft, mag op de aandeelhoudersvergadering een vraag stellen. Jij kocht niet alleen zelf aandelen van Shell, maar vroeg ook anderen mee te doen. Waarom?

“Mijn vrouw liet me ooit het filmpje *How to start a movement* zien. Je ziet een jongen die enthousiast in zijn eentje op een festivalterrein danst, steeds meer mensen sluiten zich aan. Een wetenschapper legt in de voice-over ondertussen uit: alles begint

“Aandeelhouders zijn de enigen waar het bestuur echt naar moet luisteren”

met een *lone nut*, maar uiteindelijk gaat het om de *first followers*. En om die te krijgen, moet je goed zichtbaar zijn. Daarom wilde ik namens een groep mensen op die aandeelhoudersvergadering staan. Ik liet een website bouwen waarop je één aandeel van Shell kon kopen. Dat werd Follow This. Een paar maanden later, in mei 2015, kon ik op de aandeelhoudersvergadering van Shell zeggen: ik sta hier namens een paar honderd aandeelhouders – ik vertelde er niet bij dat die allemaal één aandeel hadden. We steunen jullie om van koers te veranderen, waar wachten jullie nog op? Als reactie kreeg ik

een hele lezing. Ze waren wel goed voorbereid! De tijd was nog niet rijp, zeiden ze. Maar kom vooral elk jaar terug.”

Ze wisten al wat je ging zeggen?

“Volgens mij wel, ze kenden Follow This al. Iedereen die een aandeel had gekocht, had een e-mail naar Ben van Beurden gestuurd met dezelfde boodschap. Die had ik weer herhaald op de vergadering. ‘Dag Ben, ik ben je nieuwste aandeelhouder. Je kan de wereld veranderen. Je hebt mijn steun.’ Hij maakte er nog een grapje over, zei dat hij alle mails gelezen had.”

→ Een jaar later stond je er weer.

“Ja, en die keer wilden we van tevoren een resolutie indienen, net als TCI bij ABN Amro hebben gedaan. Aandeelhouders kunnen daarover stemmen en zo beslissen over de richting van een bedrijf. Dat moesten we wel in Engeland doen want in Nederland heb je daarvoor 3 procent van de aandelen nodig. Vroeger was dat maar 1 procent, na de actie van TCI is dat omhoog geschroefd. Engeland kent een ander systeem: je moet 5 procent van de aandelen hebben óf 5 miljoen euro aan aandelen, verdeeld over meer dan 100 aandeelhouders. Die laatsten hadden we al, en omdat ik met mijn optreden op die eerste vergadering wat bekendheid had gekregen, waren vijf mensen bereid om 1 miljoen aan aandelen te kopen. Bob Crébas bijvoorbeeld, mede-oprichter van Marktplaats. Idealisten met veel geld, daar zijn er niet veel van. Ik had hem benaderd via Twitter en hij zei meteen: wat een goed idee!”

Wat stond er in de resolutie?

“Nou, die was niet goed geformuleerd, hoorden we onder andere van ACTIAM (duurzaam beleggingsfonds – red.). Dat fonds stemde wel voor, als enige grote Nederlandse belegger, en bood aan ons te helpen met het verbeteren van de resolutie. In totaal kregen

we 2,7 procent van de stemmen. Dat lijkt niet veel, maar bij andere resoluties stemt 99 procent met het bestuur mee.”

Een resolutie moet niet te praktisch en expliciet verwoord zijn. Dé manier om de doelen van Parijs te halen, is stoppen met zoeken naar nieuwe fossiele energiebronnen en al dat geld inzetten op duurzame energie. Maar als je het zo benoemt, zullen aandeelhouders snel zeggen dat ze niet voor kunnen stemmen omdat dergelijke beslissingen door het bestuur genomen moeten worden.

Het is een dunne scheidslijn, beaamt Van Baal: “Een resolutie mag ook weer niet té vaag zijn, dan bereik je er niks mee. We hebben inmiddels al jaren min of meer dezelfde resolutie. De kern ervan is dat de emissiereductiedoelen van het bedrijf in lijn moeten staan met het klimaatverdrag van Parijs. Resoluties moet je in december al inleveren, in mei het jaar erop is de vergadering. Dan is ons werk, het overtuigen van de aandeelhouders om vóór te stemmen, eigenlijk al gedaan; ze hebben van tevoren al elektronisch gestemd. Op de vergadering zelf stellen we nog een vraag om onze resolutie toe te lichten. Dat mag iedere aandeelhouder, bij de vergadering van Shell is Milieudefensie ook altijd aanwezig, bijvoorbeeld met een inwoner van Nigeria die vertelt wat het bedrijf daar voor schade aanricht. Greenpeace doet hetzelfde met iemand uit bijvoorbeeld Alaska. Heel goed dat aandacht gevraagd wordt voor wat Shell aan de andere kant van de wereld doet.”

Inmiddels heeft Follow This een van zijn doelen behaald: alle Nederlandse fondsen stemden afgelopen jaar voor de klimaatresolutie, inclusief Robeco en ABP, die heel lang afhielden.

Er is ook een divestment-beweging die zegt: stap uit fossiele investeringen, verkoop je aandelen – zoals ABP onlangs deed. Wat vind je daarvan?

“Die beweging zegt terecht tegen de pensioen- en beleggingsfondsen: jongens, we zijn al 20 jaar aan het ‘engagen’ – jargon voor ‘samen in gesprek gaan’ – met de oliebedrijven en het werkt niet. Omdat jullie er nooit consequenties aan verbinden. Veel beleggers zijn wat dat betreft net een bepaald soort ouders die maar blijven toegeven, omdat ze de relatie goed willen houden. ‘Een goede engagement begint met een goede relatie’ is het stokpaardje van de oliebedrijven, en kritisch zijn past daar niet bij. Maar die fase zijn we allang voorbij. De ‘engagement’ op klimaat is officieel in 2000 al begonnen, met de oprichting van de Institutional Investors Group on Climate Change (IIGCC). Door het op de agenda van de vergadering te zetten, verbindt Follow This er wel consequenties aan. Toch duurde het jaren voordat de Nederlandse beleggingsfondsen met ons mee stemden.”

“Het domste wat we nu kunnen doen, is discussiëren over activismetactieken”

olie- en gasprojecten. Dat klopt niet: het duurt minimaal 5 jaar voordat die bronnen bruikbaar zijn, vaak nog veel langer! Zelfs sommige ngo’s gaan in die redenering mee en vinden dat we ons moeten herbezinnen op deze nieuwe situatie. Maar er is helemaal geen nieuwe situatie! De klimaatcrisis en de energiecrisis kunnen tegelijkertijd aangepakt worden, het zijn geen tegengestelde belangen. We moeten verduurzamen om het Akkoord van Parijs te halen en tegelijkertijd maak je jezelf onafhankelijk van Rusland, waarmee de financiering van de oorlog in Oekraïne stopt. Gelukkig heeft de Nederlandse rechter door alle drogredenen heen geprikt tijdens de rechtszaak van Milieudefensie tegen Shell. Ik twijfel er niet aan dat Milieudefensie het hoger beroep gaat winnen.”

Zijn beleggingsfondsen ook gevoelig voor morele argumenten?

“De fondsen gaan absoluut om financiële redenen veranderen, niet om morele. Als het niet lukt om onder de 1,5 graad opwarming te blijven, zijn er zo veel hittegolven, overstromingen, orkanen en ander extreme weersverschijnselen... Dat kost simpelweg heel erg veel geld. Alleen al orkaan Ian heeft 50 miljard dollar gekost! Een groot beleggingsfonds heeft aandelen in alle delen van de wereldeconomie en die worden allemaal bedreigd door klimaatverandering. Alle modellen wijzen erop dat als we onze doelen niet halen, de wereldeconomie gaat krimpen. Dat kost de fondsen miljarden. Dat snappen steeds meer investeerders ook.”

Heeft het morele aspect of de publieke opinie dan helemaal geen invloed?

“Nou, het vreet wel aan hun license to operate. Op een gegeven moment hebben investeerders om morele afwegingen ook afscheid genomen van bijvoorbeeld clusterbommen. Sommige mensen die de beslissingen maken zijn wel moreel gedreven, al vallen ze totaal niet op tussen de rest van de mensen in maatpakken. Een ouderwetse aandeelhou-

der riep een keer tijdens een vergadering: ‘Het lijkt hier wel een klimaatconferentie!’ Maar niet veranderen is funest, ook voor hen. De steeds goedkoper wordende duurzame energie van bijvoorbeeld zon en wind zal de markt voor fossiele brandstof verstoren – die wordt juist steeds duurder. En ze gaan aansprakelijk gesteld worden voor klimaatverandering!”

Je noemt de klimaatzaak tegen Shell nu in je resolutie, destijds gebruikte advocaat Roger Cox je resoluties tijdens de klimaatzaak.

“Ja, we werken bij twee organisaties met hetzelfde doel die elkaar onafhankelijk van elkaar versterken. Roger noemt het feit dat Shell onze klimaatresolutie afwijst ‘hard en formeel bewijs’ dat het bedrijf niet mee wil doen aan het Klimaatakkoord, ook al houdt het zelf vol van wél. En wij hebben nu een nieuw argument voor de pensioenfondsen: als jullie nog steeds tegen onze resolutie stemmen, zeggen jullie eigenlijk dat de rechter ongelijk heeft! Als een rechter moet ingrijpen, je moet vertellen het goede te doen, ben je eigenlijk te laat. Heel pijnlijk voor een belegger.”

Toch werk je verder niet samen met activistische organisaties.

“Alle ngo’s kunnen het beste gefocust hun eigen deel van de puzzel leggen. De zaak van Milieudefensie gaat sowieso gekopieerd worden tegen andere oliebedrijven. Organisaties zoals Fossilvrij NL zijn ook heel goed, zij snijden de weg af van de bedrijven naar het publiek door hun duidelijk te maken dat hun pensioenfondsen de klimaatcrisis financieren. Het domste wat we nu kunnen doen, is met elkaar discussiëren over wat de juiste activismetactiek is. Links-progressieve Nederlandse politieke partijen zie je vaak meer met elkaar in gevecht dan met de conservatieven – de echte vijand. Activistische organisaties moeten dat niet overnemen, we hebben alle krachten nodig om de klimaatcrisis te bestrijden.”

Hoe bereid je je voor op een aandeelhoudersvergadering?

Tips van Milieudefensie-campaigner Peer de Rijk:

- Meld je aan via Milieudefensie: milieudefensie.nl/doe-mee/aandeelhouders. Daar kan je je ook aanmelden voor een training en webinar over aandeelhoudersactivisme.
- Check van tevoren hoe de aandeelhoudersvergaderingen er bij dat bedrijf aan toegaan, er zitten veel verschillen tussen de bedrijven. Vaak staan er webcasts van eerdere jaren online die je ter voorbereiding kan kijken.
- Stel een gesloten vraag aan het bestuur! En denk goed na over het punt dat je wil maken. Als je er een lichte beschuldiging in zet, zijn ze meer geneigd te reageren.
- Wees ruim vantevoren aanwezig, ongeveer twee uur voor de vergadering van start gaat.
- Trek een pak aan, dan val je niet op, ook al ben je misschien een stuk jonger dan de andere aandeelhouders.
- Laat papieren in je jasje zitten, lees je vraag niet op. Het bestuur wordt er zenuwachtig van als ze merken dat je goed voorbereid bent.
- Bedenk van tevoren alle mogelijke antwoorden van het bestuur op je vraag.
- Als je eenmaal de vraag hebt gesteld, blijf dan goed luisteren naar het antwoord! Het is makkelijk om dat te vergeten door de zenuwen, maar je moet wel precies op dat antwoord kunnen reageren.

In Nairobi drijven schaarste en criminele kartels de prijzen voor drinkwater op. Vooral vrouwen in de armste wijken betalen ervoor met hun lichaam: seks voor schoon drinkwater.

Tekst en beeld **Naipanoi Lepapa** (Nairobi) en **Anneke Verbraeken** (Nederland), met medewerking van **Nelly Madegwa**

Een plaatsje vooraan in de rij

Door Nairobi lopen maar liefst drie rivieren, de Ngong, de Nairobi en de Mathare. Water genoeg zou je denken, maar ze zijn zwaar vervuild door industrieel chemisch afval en menselijke plas en poep. De oevers liggen bezaaid met plastic zakken, schoenen, voedselresten en ander afval. In het vies-bruine, troebele water spelen kinderen, doen vrouwen de was en vullen meisjes jerrycans. Voor wie geen geld heeft, zijn de rivieren een gevaarlijke waterbron. Het vervuilde water is de oorzaak van cholera, tyfus, polio en diarree. Door de klimaatverandering daalt het waterpeil in de rivier en wordt het drinkwater nog schaarser. Bij droogte staat er nauwelijks water in de bedding en

blijft er op plaatsen niet veel meer over dan een vieze laag afval: een paradijs voor ratten, malariamuggen en ander ongedierte.

In Kenia zijn de vrouwen verantwoordelijk voor het water dat gebruikt wordt om te koken, te drinken en te wassen. Daarin zijn ze niet alleen: de VN berekende dat meisjes en vrouwen uit arme landen bij elkaar 40 miljard uur per jaar kwijt zijn aan water halen. In de arme wijken van Nairobi haal je schoon water bij een tappunt, of je koopt het van een waterverkoper. De overheid heeft ook putten geboord, maar dat zijn er te weinig en het water kan niet altijd veilig worden gedronken. Bovendien zijn ze vaak dicht. Zowel de tappunten als de waterputten hebben stroom nodig om het water naar

boven te brengen en de elektriciteit ligt er vaak uit, soms wel wekenlang. Blijft over: de waterverkopers. Duizenden illegale waterverkopers, deels lid van criminele kartels, proberen de meisjes te verleiden. Ze bieden gratis water aan of een plaatsje vooraan in de rij, in ruil voor seks.

Groeiende schaarste

De bevolking van Nairobi groeit enorm. Het Keniaans bureau voor de statistiek voorziet een verdubbeling van ongeveer 15 miljoen inwoners in 2022 naar 30 miljoen inwoners in 2030. Meer dan de helft van alle inwoners woont dicht op elkaar gepakt in krotten van roestende golfplaat. Klimaatverandering zorgt er mede voor dat de voorraad schoon drinkwater van deze arme stedelijke gebieden steeds kleiner wordt. Naast lange peri-

oden van extreme droogte zijn er ook korte momenten van heftige regenval, waardoor wijken regelmatig overstromen. Waterleidingen en rioleringen barsten open, wat het risico op ziekten vergroot.

Schoon drinkwater is duur. Een jerry-can van 20 liter kost in normale tijden zo'n 4 eurocent (5 Kes), bij droogte – en dus schaarste – loopt de prijs op tot 16 cent. Dat is ongeveer twintig keer zoveel als de mensen in de betere buurten met een gewone aansluiting betalen. Die rijke huishoudens gebruiken elke dag ongeveer 200 tot 300 liter schoon water. De mensen uit de arme wijken maar 15 liter. De meeste families in de arme wijken verdienen niet meer dan 155 Kes per dag. Water slokt gemiddeld zo'n derde van hun maandelijks

verdiensten op. Criminele bendes vergroten de schaarste door waterleidingen te blokkeren, tankwagens te stelen en tappunten te bezetten. Om geld te besparen, maken sommige waterverkopers gebruik van goedkope plastic tuinslangen die makkelijk kapot gaan, waardoor water weglekt. Sommige leidingen liggen in een open riool of lopen door de rivieren waardoor vervuild water zich mengt met schoon water. Het is geen uitzondering dat vervuild water wordt

verkocht tegen de prijs van schoon drinkwater. En de kartels saboteren niet alleen de watertoevoer, ze doen er alles aan om hun machtspositie te behouden. Ze bedreigen legale waterverkopers en hulporganisaties die via eigen tappunten of watertanks goedkoop water aanbieden.

Maar het zijn niet alleen de kartels die voor schaarste zorgen. Mismanagement en corruptie binnen het officiële waterbedrijf, →

“Mede door klimaatverandering wordt de voorraad schoon drinkwater steeds kleiner”

→ Nairobi City Water and Sewerage Company, zorgen ervoor dat lang niet al het water daar komt waar het hoort. Volgens lokale hulporganisaties stelen ze watermeters, leggen ze illegale kranen aan én werken ze samen met de bendes uit de wijk.

Iedereen kent wel iemand

Sareen Malik, voorzitter van African Civil Society Network on Water, de koepel voor hulporganisaties in Afrika die zich met water, gezondheid en hygiëne bezighouden, ziet dat sextortion – seks voor een product of dienst – deel is van het dagelijks leven in Kenia. “Het zijn vooral vrouwen zonder al te veel scholing uit arme wijken die ermee te maken hebben. Ze betalen met seks voor elektriciteit, voor eten, voor een diploma. Maar eerlijk gezegd heeft het lang geduurd voor wij in de gaten hadden dat vrouwen ook voor water betalen met seks. Als je vrouwen ziet flirten terwijl ze wachten op water, dan denk je niet meteen aan opgedrongen seks. Ja, we wisten dat vrouwen verkracht worden bij waterplaatsen, maar we hadden niet in de gaten dat er een ruilhandel plaatsvindt. Vrouwen zijn er niet open over. Ze voelen zich schuldig omdat ze hun lichaam aanbieden. Ze hebben het idee dat ze een keuze hebben. Maar dat is natuurlijk niet zo. Als je niet wilt dat je kinderen ziek worden en je hebt geen geld, dan kun je niet anders. En Kenia is een vreselijk vrouwonvriendelijke samenleving. Toen we voor de eerste keer melding van seks voor water maakten, werden we niet geloofd. Er zijn ook nauwelijks cijfers voorhanden. Daarom hebben we in 2020 zelf onderzoek gedaan en daaruit bleek dat in de arme wijken zo’n 15 tot 30 procent van de vrouwen ermee in aanraking komt en dat bijna iedereen wel iemand kent voor wie dat geldt.”

Poverty pornography

In sommige wijken zijn zelfs de eenvoudigste zaken gevaarlijk voor een vrouw. Een tochtje naar de douche of het toilet dichtbij huis kan al een risico zijn. Schunnige opmerkingen, ongewilde betastingen, loeren door de kieren zijn nog het minste waar ze zich zorgen om moeten maken. Veel meisjes durven daarom ’s avonds niet naar de douche of de wc. Veilige openbare toiletten zijn er wel, maar die zijn schaars en duur: een

Trizah Achieng (26), boven

“Dan komt er een waterverkoper naar je toe en die zegt: ‘Hé, ik weet dat je geen werk hebt. Neem mijn water maar, geen probleem.’ Ik heb geen 5 Kes, dus neem ik zijn water aan. De eerste keer wist ik niet wat zijn bedoeling was. Ik dacht dat hij gewoon aardig was. Dus bleef ik bij hem water halen, maar na een paar keer vroeg hij: ‘Zeg mama, wat is je plan?’ Hij zei dat hij geen geld wilde. Pas toen begreep ik wat zijn plan was. Op een avond stond hij bij me voor de deur. Ik voelde me ongemakkelijk en vroeg hem weg te gaan, omdat het al laat was. Hij zei dat hij kwam halen wat hij me had verteld. Hij wilde seks. Ik werd boos. Hoe wanhopig denk je dat ik ben? Hij haalde een mes tevoorschijn en pakte me bij mijn nek. Ik was doodsbang en kon alleen maar schreeuwen. ‘Hij vermoordt me, hij vermoordt me!’ Gelukkig waren mijn burens nog wakker. Toen zij kwamen aanhollen, ging hij snel weg. Nu voel ik me nooit meer helemaal veilig. Ik ben altijd bang dat hij weer terugkomt. Ik was een poosje heel depressief en dacht aan zelfmoord.’ Om de was te doen ga ik naar het riool van de rijke wijk, verderop. Dan wacht ik tot het water dat de mensen gebruikten voor hun afwas en bad uit de pijp komt. Er is een plek waar het langs de rotsen loopt. Veel vrouwen uit onze wijk komen daar de was doen. Soms was ik ook mijn kind en mezelf in dat water. Ik ben naar het ziekenhuis geweest voor tyfus en heb ook vaak diarree. Mijn kind heeft huiduitslag waarvoor ze naar het ziekenhuis moet.”

bezoek kost ongeveer 4 eurocent. Stoneface Bombaa werkt voor het Mathare Social Justice Center. “Wij proberen mensen in de wijken bewust te maken van hun rechten. De overheid negeert bewust haar taken, zeker wat betreft het drinkwater. In slopenwijken moet al het water van buiten komen. Er zijn veel te weinig tappunten en veel leidingen zijn vergiftigd. We hebben

onlangs monsters genomen en die laten onderzoeken in een laboratorium. We zijn ons rot geschrokken: 90 procent bleek vervuild. Voor veel vrouwen en meisjes zit er weinig anders op dan hun lichaam te verkopen willen ze voorkomen dat hun kinderen ziek worden. Wij noemen dat *poverty pornography*. Van de politie en de overheid kunnen we niets verwachten, dat zijn uitvloeisels →

Trizah Achieng, Frida Awinja Akafwole en Dorothy Kanaizah Asenji wonen in Kibera, een van de armste wijken van Nairobi. Ze zijn alleenstaande moeders, komen uit arme gezinnen en hebben geen middelbare school doorlopen. Achieng en Akafwole kunnen nauwelijks het hoofd boven water houden, beiden verloren op jonge leeftijd hun vader waardoor ook hun moeder er alleen voorstond. Asenji kan wat sparen dankzij haar handel in noten, zaden en fruit. Alle drie melden ze zich bij de Umande Trust, een organisatie die zich inzet voor gezondheid en hygiëne en onder meer gezondheidscentra bouwt in Nairobi en vrouwengroepen begeleidt.

Frida Awinja Akafwole (55), onder

“Schoon water en wc’s zijn een groot probleem. Ik moet de heuvel op voor water. Een jerrycan van 5 liter is zwaar. Ik kan er maar twee tegelijkertijd tillen, daarom halen mijn dochters het meeste water. Maar ik laat hen niet in het donker gaan. Soms wordt er ’s nachts water aangevoerd. Dan komt er een tankauto met water, die toetert. Dan sta je om 4 uur ’s ochtends op om in de rij te staan. Als ik er eindelijk ben, zijn er al heel veel mensen. Dan wenken de waterverkopers de jonge vrouwen en meisjes. Die mogen eerst. Maar ik ben een oude vrouw, dus ik moet blijven wachten in de rij. De jongens betasten de meisjes. Mij willen ze niet aanraken. Er wordt veel gevochten in de rij en soms word ik opzij geduwd. En dus komt het voor dat ik met lege jerrycans naar huis moet.”

Dorothy Kanaizah Asenji (35)

“Als je veel schulden hebt, neem je water op krediet. Dan hoop je dat je morgen werk hebt en je het kunt afbetalen. Maar als er geen werk komt, gaan de waterverkopers aandringen. Dan stellen ze voor dat je betaalt met seks. Vooral de jonge vrouwen zijn in trek. Iemand vroeg het ook aan mij, maar die jongen is ontslagen omdat hij een vrouw in elkaar had geslagen. Hij verkocht water voor iemand met een watertank. Dit soort jongens gebruikt hun positie om vrouwen te dwingen dingen te doen.”

van het kolonialisme. Ze beschermen de rijken en onderdrukken de armen.” Hoewel het recht op schoon drinkwater is vastgelegd in de Keniaanse grondwet, kan de overheid niet aan die wettelijke verplichting voldoen. De politie surveilleert niet in de arme wijken en doet weinig met aangiften van sextortion – als er al aangifte wordt gedaan. Groot probleem is dat sextortion niet wordt erkend als een vorm van corruptie of criminaliteit. Officieel kan de politie er dus weinig mee. Daarbij komt dat veel meisjes en vrouwen bang zijn voor hun goede naam en voor represailles als bekend wordt dat ze slachtoffer zijn en naar de politie stapten.

Bruno Shioso, voormalig woordvoerder van de politie, erkent dat schoon drinkwater een heikel punt is in de armere wijken, en dat vooral vrouwen daarvan de dupe zijn. Hij erkent ook dat hij niet veel kan doen.

In eigen hand

Het probleem van sextortion is niet eenvoudig te verhelpen, zeggen lokale en internationale hulporganisaties. Maar er kunnen wel degelijk stappen worden gezet, benadrukt Sareen Malik. Sextortion moet wettelijk erkend worden als corruptie, dat geeft meer mogelijkheden om daders aan te pakken. Ook zouden waterpunten en waterverkoop

in handen moeten komen van vrouwen. Sareen: “We zijn bezig met het trainen van vrouwen in het technisch onderhouden van waterpunten.” Het Mathare Social Justice Center werkt aan bewustwording. Betere informatievoorziening is broodnodig en vrouwen moeten weten dat er organisaties zijn bij wie ze terecht kunnen. Vrouwen voelen zich vaak schuldig, terwijl ze slachtoffer zijn. “De schuldigen, dat zijn de jongens, mannen, kartels en de corrupte politici en politie. Dat willen we duidelijk maken. Als vrouw heb je het recht om te kiezen wanneer je seks wilt hebben en met wie.”

De drie geïnterviewde vrouwen hebben allemaal dezelfde oplossing: de overheid moet zorgen voor veel meer waterpunten. Schoon water moet goedkoop voor iedereen op een simpele manier verkrijgbaar zijn. □

“Vrouwen worden getraind in het technisch onderhouden van waterpunten”

Radjan Hanoeman (38)
Is: Communicatieadviseur bij de Belastingdienst en schrijver van columns en artikelen voor VEGAN Magazine
Missie: Met verhalen hoop en inspiratie bieden voor een betere wereld

Waarom heb je een veganistische boekenclub opgericht? “Ik vind het leuk om mensen bij elkaar te brengen en een bijdrage te leveren aan betekenisvolle gesprekken. Veel veganisten voelen zich eenzaam, ze missen soms de aansluiting bij hun omgeving. In sociale situaties komt het vaak voor dat je je keuzes moet verdiepen. Met gelijkgestemden ga je sneller dieper in gesprek: je weet van elkaar al dat je tegen de uitbuiting van dieren en het belasten van het milieu bent. Onze Facebook-community heeft nu zo’n 160 leden vanuit het hele land. De bijeenkomsten zijn daarom altijd online.”

Is veganisme een thema in alle boeken die jullie lezen? “Dat hoeft niet, vind ik. Veganisme gaat over veel meer dan eten, het is een levensstijl. Het is juist interessant om met een veganistische bril een roman te bespreken die er op het eerste gezicht weinig mee te maken heeft. Zoals *De meisjes* van Annet Schaap bijvoorbeeld, een bewerking van bekende sprookjes. In haar versie van Roodkapje is juist de wolf het slachtoffer, dat is een nieuw perspectief.”

Kan je door samen boeken te lezen verschil maken? “Door een boek kun je anders naar de wereld gaan kijken en andere keuzes maken. Om veranderingen in gang te zetten heb je kennis nodig, en ook inspiratie voor wat jouw bijdrage kan zijn. Boeken zijn geen snel medium, het vraagt iets van je. Ik zie een boek als een dominosteen. Als je genoeg leest, gaat er iets in je vallen waardoor je bij een nieuwe gedachte of overtuiging uitkomt.”

In die nieuwe versie van Roodkapje is juist de wolf het slachtoffer”

“Het zijn de rotte appels die dit doen”

Multinationals en vermogende individuen zetten steeds vaker smaadrechtszaken in tegen klokkenluiders. Zolang nationale wetten geen bescherming bieden, is nog luider campagne voeren de beste verdediging. En dat werkt. “Rechters zien dat de samenleving activisten nodig heeft.” Tekst **Berna van Vilsteren** Beeld **SumOfUs CC BY 2.0**

“Zelfs als ik mijn vrouw, mezelf, de kinderen en het huis verkoop, heb ik geen 1,2 miljoen dollar.” Peter Kallang, voorzitter van de ngo SAVE Rivers, kan er nog grappen over maken. Zijn kleindochter kruipt halverwege het Zoom-gesprek tegen haar opa aan. Toch zegt hij wel degelijk de voortdurende spanning te voelen van de rechtszaak die is aangespannen door twee dochterbedrijven van Samling Plywood, één van de grote houtbedrijven in Zuidoost-Azië.

SAVE Rivers is een kleine ngo in het Maleisisch deel van Borneo. In april 2021 ontvin-

gen ze een brief van een ‘corporate’ advocaat waarin het enorme geldbedrag van Kallang en drie mede-activisten wordt geëist. De aanklacht: het verspreiden van leugens en smaad. “We waren verbijsterd”, zegt collega Celine Lim (niet een van de aangeklaagden) in hetzelfde Zoom-gesprek. “We zijn met ons juridisch team bij elkaar gaan zitten. Langzaam drong het tot ons door dat we te maken hadden met een SLAPP.”

Buitenproportioneel
SLAPP staat voor *Strategic Lawsuits Against Public Participation*. De term is in 1996 gemunt door George Pring en Penelope Canan met het boek *SLAPPs: getting sued for speaking*

out. De wetenschappers van de University of Denver gaven hiermee een naam aan rechtszaken die lijken te gaan over reputatieschade, maar in werkelijkheid een aanval op de vrijheid van meningsuiting zijn.

Wat SAVE Rivers is overkomen, is een klasieke SLAPP. Een groot bedrijf of vermogend individu wordt in de media geconfronteerd met beschuldigingen van misstanden, blootgelegd door bijvoorbeeld een maatschappelijke organisatie, journalist of activist. De aangesproken partij huurt vervolgens een advocaat in en slaat terug met een aanklacht wegens leugens en laster. Het slachtoffer kan een SLAPP al van verre herken-

nen aan de aard van de beschuldigingen: die raken vaak kant nog wal. Claims voor de geleden reputatieschade zijn buitenproportioneel. Zo eiste Tata Steel in 2010 2,2 miljoen dollar van Greenpeace India voor een satirisch schildpadspelletje in Pac-Manstijl. Het spelletje zou inbreuk maken op het merkrecht en de eer bezoedelen van een Tata Steel-tycoon.

Klachtenprocedure
De zaak van de Samling Plywood-dochters tegen SAVE Rivers doet denken aan Kafka. In 2018 schiet de ngo oorspronkelijke bevolkingsgroepen in Baram te hulp. In Baram, gelegen in het ‘Hart van Borneo’, wonen de Kenyah, Penan en Saban. Het regenwoud is er deels nog onaangetast. Kallang: “Op een dag zagen mensen dat medewerkers van het bedrijf markeringen in het gebied aanbrachten. Toen ze vroegen wat er aan de hand was, bleek dat ze een gebied ter grootte van bijna 150 duizend hectare wilden gaan kappen.” Samling Plywood is aangesloten bij FSC, het internationale duurzaamheidskeurmerk voor houtproducten. Daarvoor moet de

“De beschuldigingen raken vaak kant noch wal”

oorspronkelijke bevolking betrokken worden bij houtkapplannen in hun gebied, legt Kallang uit. “Maar er was helemaal niemand geraadpleegd. De mensen wisten niet eens dat ze hun land zouden verliezen.” Tijdens een bijeenkomst in een hotel verklaarden vertegenwoordigers van het houtbedrijf dat ze met het dorpsbestuur hadden gesproken. “Maar het dorpsbestuur is benoemd door de regering en ontvangt bonussen van bedrijven die in het gebied werkzaam zijn. Daar zit een belangenconflict. Er werden ook helemaal geen vragen van ons beantwoord. Ze vertrokken met stille trom.” Als SAVE Rivers vervolgens een officiële klacht indient bij het Malaysian Timber Certification Council (MTCC), is zij zich dan ook van geen kwaad bewust. Lim: “We waren ervan overtuigd dat we ons werk als maatschappelijke organisatie goed deden. Ons

was voorgespiegeld dat het certificeringsproces een zaak zou zijn van alle betrokken partijen.” Als SAVE Rivers over de misstanden begint te publiceren, stuurt het houtbedrijf een advocaat op de organisatie af. Hij sommeert hen persberichten en artikelen op hun website te verwijderen. “Dat hebben we geweigerd”, zegt Kallang. “We hadden goed onderzoek gedaan en onze feiten kloppen.” De Samling-dochters reageren vervolgens met het juridisch zware geschut van een SLAPP.

Lim had dat niet verwacht. “Waarom zou je een klachtenprocedure optuigen als een bedrijf die tegen je kan gebruiken wegens smaad?” Het gevolg van de SLAPP is dat met de klacht voorlopig niets wordt gedaan. Certificeringsinstantie MTCC heeft die aangehouden, zolang de rechter geen uitspraak →

“Persberichten en artikelen van onze website verwijderen, dat hebben we geweigerd”

→ doet. “En al die tijd leven de mensen in Baram in onzekerheid”, zegt Kallang.

Het gaat niet om onrecht

SLAPPs worden wereldwijd steeds vaker ingezet tegen klokkenluiders. Ook in Europa is het aantal SLAPPs omhoog geschoten, Coalition Against SLAPPs in Europe (CASE) telde een recordaantal van 114 in 2020. In CASE trekken zo’n veertig belangenorganisaties – op het gebied van media, burgerrechten, milieu – samen op tegen SLAPPs. De aanleiding voor deze krachtenbundeling was de moordaanslag op de Maltese journaliste Daphne Caruana Galizia. Tegen haar liepen tientallen SLAPPs, door personen uit de elite en het zakenleven over wie ze financiële en politieke schandalen blootlegde. De moord op Caruana Galizia is Europabreed veroordeeld, maar heeft de klagende partijen niet ontmoedigd. De SLAPPs lopen door tegen haar man en zoon.

Een smaadzaak draait dan ook helemaal niet om recht en onrecht, legt Daniel Simons uit in een Zoom-gesprek vanuit Kopenhagen. Hij is advocaat en juridisch adviseur voor Greenpeace International en betrokken bij CASE. “Het zijn doelbewuste pogingen om klokkenluiders het zwijgen op te leggen en financieel uit te putten met slepende rechtszaken. De klagende partij is vaak niet eens geïnteresseerd in winnen.” Dat SLAPPs zelden succesvol zijn, is een schrale troost. Het afschrikwekkende effect ervan is onder-tussen een reëel probleem, denkt Simons: “Ik word veel geraadpleegd door kleine organisaties. De angst zit diep en mensen zijn heel voorzichtig met het opschrijven van zaken. Daar is op zichzelf niets mis mee, maar het moet niet zo ver gaan dat men zaken gaat afzwakken of niet publiceert.” Simons heeft daar weinig zicht op. Ngo’s of journalisten lopen er wijselijk niet mee te

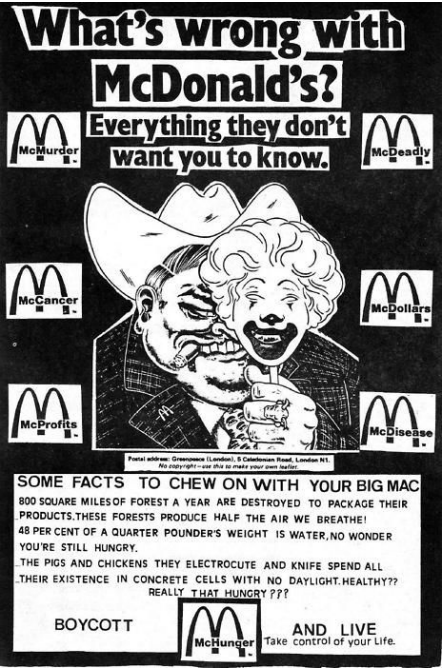
What’s wrong with McDonalds?

Een van de eerste smaadzaaken tegen milieuactivisten was die tegen Helen Steel en David Morris. Het tweetal deelde in 1986 in Londen pamfletten uit waarop een sigaar rokende figuur met een gleufhoed zich achter een masker van Ronald McDonald verschuilt. Het satirisch pamflet getiteld ‘What’s wrong with McDonalds?’ bevat woordspelingen als McDollars, McGreedy en McMurder. McDonalds klaagt het tweetal, dat ze associeert met London Greenpeace, succesvol aan. Een Britse rechtbank sommeert hen 44 duizend pond smaadgeld te betalen. Steel en Morris gaan in beroep bij het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Dat ontaardt in een complex proces met 313 zittingsdagen, meer dan honderd getuigen en tal van experts. Het hof stelt vast dat een “grotere ongelijkheid in de verdediging niet denkbaar is”; een part-time barman en een alleenstaande ouder zonder inkomen staan tegenover een multi-miljardaire fastfoodketen. Het hof oordeelt dat de Britse rechter belangrijke mensen-rechten heeft geschonden – het recht op toegang tot een eerlijk proces en de vrijheid van meningsuiting – en benadrukt het mogelijk “afschrikwekkende effect” van de uitspraak. De jurisprudentie van Steel/Morris vs Verenigd Koninkrijk wordt nog altijd aangehaald door advocaten die slachtoffers van een SLAPP bijstaan.

koop. Maar het gebeurt wel. De Franse ngo SHERPA boog eerder onder de druk van een SLAPP door Socfin. Deze agro-industriële multinational bezit 400 duizend hectare palmolie- en rubberplantages in Afrika en Azië. Het is meermalen beschuldigd van een lange lijst aan misstanden, waaronder land-roof. SHERPA heeft dat in haar publicaties afgezwakt naar ‘grootschalige acquisitie van land’.

Tijdrovend

Wie over Socfin publiceert, moet stevig in de schoenen staan. Socfin en de Belgische zakenman Hubert Fabri en de Franse Vincent Bolloré, de grootste aandeelhouders, spanden al zo’n dertig smaadprocedures aan. Naast ngo’s zijn ook journalisten en media-organisaties doelwit, grotendeels in Europa. In 2019 stuurt Socfin hun advocaten af op vijf ngo’s in België en Luxemburg wegens laster, beledigingen en schending van de privacy. Zeven campaigners worden per-

soonlijk aangeklaagd. Hun hangt ook straf-rechtelijke vervolging boven het hoofd. “Door breed te mikken richten ze maximaal veel schade aan”, vertelt Florence Kroff van FIAN Belgium (Food First and Action Network). Deze kleine mensenrechtenorganisatie en Kroff persoonlijk staan beiden in het beklaagdenbankje. “Zo kost het meer tijd om te coördineren en te reageren. Het is ingewikkelder voor de advocaten om een verdediging op te stellen. Al met al zijn er al honderden uren en 15 duizend euro aan kosten mee gemoeid.” Al die uren kan ze niet besteden aan haar werk. Dat is de grootste impact van een SLAPP, vindt Kroff. De zaak drukt ook psychologisch, zegt ze. “Je weet nooit weet wanneer het vooruit gaat en of je gaat winnen. Er gebeurt nu al 3 jaar vrijwel niets. Al die tijd hangt het zwaard van Damocles boven je hoofd. Voor activisten en journalisten in landen waar Socfin zijn plantages heeft, zoals Sierra Leone, is het veel gevaarlijker, het rechtssysteem is er veel zwakker.” Ook dichterbij huis kijkt Socfin spreekwoordelijk mee over de schouder van cam-

paigners. “Omdat we de reputatie van dit bedrijf kennen, beïnvloedt het ook onze werkwijze”, vertelt Danielle van Oijen. Voor Milieudefensie heeft ze met verschillende partnergroepen meerdere kritische rapporten over Socfin gepubliceerd. “Bij grote rapporten laten we alles juridisch controleren; waar zitten risico’s en dubbelzinnigheden? Dat brengt hogere kosten met zich mee.”

Bescherming

Wettelijke bescherming om smaadzaken te ontmoedigen is dringend nodig, vindt Kroff. In Canada en de VS bestaan die anti-SLAPPwetten al. In de VS is eind vorig jaar in 32 staten bovendien de SLAPP Protection Act 2022 van kracht geworden. Rechters kunnen daarmee zaken vroegtijdig stilleggen als blijkt dat die in strijd zijn met de vrijheid van meningsuiting. Het biedt rechters daarnaast ruimte om proceskosten te verhalen op de klagende partij.

Ook op Europees niveau groeit het besef dat het publieke belang meer bescherming verdient tegenover partijen met diepe zakken. De Raad van Europa heeft vorig jaar een expertgroep samengesteld die aanbevelingen gaat doen hoe de aangesloten landen die bescherming kunnen vormgeven. Ook de Europese Commissie heeft een richtlijn in voorbereiding die lidstaten verplicht anti-SLAPPwetten op te nemen in hun nationale wetgeving. De positie van Nederland is opvallend. “Het ministerie van Buitenlandse Zaken lijkt SLAPPs geen groot probleem te vinden”, zegt Simons. Daarnaast is men sceptisch over het belangrijkste wapen tegen SLAPPs: het vroegtijdig stilleggen

Stijgende trend

Multinationals en vermogende individuen zetten wereldwijd steeds vaker SLAPPs in tegen klokkenluiders. De VN telde tussen 2015 en 2022 355 SLAPPs afkomstig van het bedrijfsleven. Personen en organisaties die mensenrechtenschendingen, misstanden in de mijn-, land- en bosbouw en op palmolieplantages blootleggen, worden het vaakst getroffen. In ruim de helft van de zaken zijn de beschuldigingen van criminele aard. Vooral voor verdedigers van milieu- en mensenrechten in landen met een zwak rechtssysteem, in Latijns-Amerika bijvoorbeeld, zijn smaadzaken levensgevaarlijk. Ook in Europa is het aantal SLAPPs vanuit het bedrijfsleven en door privépersonen omhoog geschoten. Coalition Against SLAPPs in Europe (CASE) telde de afgelopen twaalf jaar 570 smaad-zaken, met een recordaantal van 114 in 2020.

“Na twee publieksacties trok Samling Plywood zich gedeeltelijk terug”

van een zaak wanneer die ongegrond is. “De ‘slappende’ partij zou daar dan weer tegen kunnen gaan procederen, waardoor de kosten voor de slachtoffers verder oplopen. Maar slachtoffers gaan zo’n procedure alleen aan als ze zeker zijn dat het de zaak vroegtijdig kan afvoeren. In de VS blijkt dit mechanisme een ‘live saver’ te zijn”, zegt Simons. De Nederlandse terughoudendheid is niet zonder gevaar, benadrukt hij. Als Nederland de Europese richtlijn niet overneemt, zijn ook partijen die in Nederland met een SLAPP vanuit het buitenland te maken krijgen niet beschermd. Zo heeft Energy Transfer Partners, het bedrijf achter de Dakota Access Pipeline, in de VS 900 miljoen dollar geëist tegen Greenpeace International. “Als we die zaak daar verliezen en er is hier geen nationale wetgeving, kan het bedrijf in Nederland verhaal komen halen.”

In de tegenaanval

Zolang goede anti-SLAPPwetten ontbreken, lijkt de aanval de beste verdediging. SAVE Rivers startte twee publieksacties gekoppeld aan petities onder de naam ‘Stop the SLAPP’ en ‘Stop the Chop’. Zo’n honderd ngo’s sloten zich hier bij aan. Met succes: Samling Plywood heeft zich gedeeltelijk teruggetrokken uit Baram. Publieke bewustwording helpt, ziet ook advocate van SAVE Rivers Theiva Lingam. “Omdat er steeds meer smaadzaken komen, vinden er op

allerlei niveaus binnen het gerechtelijke apparaat discussies plaats”, vertelt ze via een Skype-verbinding met Kuala Lumpur. “Er is een groeiend besef dat dit soort zaken tegen klokkenluiders kan leiden tot intimidatie. Rechters zien dat de samenleving activisten nodig heeft. Er is ook overleg geweest met de mensenrechtencommissie in Maleisië. Die hebben nu een beter beeld van de bedrijfstakken die zich met deze praktijken inlaten. De balans zal niet, zoals in het verleden, automatisch doorslaan naar het belang van de reputatiebescherming.”

Ook solidariteit is belangrijk. Kroff: “Als je samen met andere organisaties campagne voert, demonstreert of een persbericht publiceert, maak je het bedrijven lastiger om daar één organisatie uit te lichten. Gelukkig hadden we, met het oog op SLAPPs, een rechtshulpverzekering afgesloten waar de andere aangeklaagden op mee kunnen liften.” Ook Simons adviseert om juist gas te geven. “Onze filosofie is om je niet te laten intimideren. Je moet laten zien dat een SLAPP niet loont, dat de aanklager dan juist méér negatieve publiciteit kan verwachten.”

Van Oijen van Milieudefensie vindt SLAPPs “doodeng”, maar ziet ook dat het mes aan twee kanten snijdt. “Rechters reageren bijna geïrriteerd als Socfin weer met een SLAPP aan komt zetten.” Nog een reden voor Nederland om de Europese richtlijn te omarmen, vindt Simons. “Ons rechtssysteem is al aan alle kanten overbelast.” Het net rond grote bedrijven sluit zich, ziet Van Oijen. “We hebben in Europa wetgeving die ontbossing en mensenrechtenschendingen in de productieketen steviger aanpakt, ook de vrijblijvendheid rond maatschappelijk verantwoord ondernemen gaat er af. De redelijke bedrijven bewegen hier in mee en zullen niet opeens naar SLAPPs grijpen. Het zijn echt de rotte appels die dit doen.” □

“Je moet laten zien dat een SLAPP niet loont, dat de aanklager dan juist méér negatieve publiciteit kan verwachten”

Demonstreren voor het recht op protest

“Stop fossiele subsidies!” Voor de vijfde maal toog Extinction Rebellion naar Den Haag om hun eis kracht bij te zetten. Deze keer werd de blokkade van de A12 vergezeld van een solidariteitsdemonstratie. Want ook het recht om te protesteren staat onder druk. Tekst **Carolien Ceton** Beeld **Michiel Wijnbergh**

Marjolein Kuijers houdt zich al 6 jaar bezig met demonstratierecht, sinds juni vorig jaar bij Amnesty. In de laatste weken van januari hadden zij en haar collega's hun handen vol. Extinction Rebellion (XR) kondigde aan in Den Haag de A12 te blokkeren, ter hoogte van het tijdelijke Tweede Kamer-gebouw. Volgens Justitie was de wegblokkade 'gevaarlijk en ontwrichtend', en daarmee een strafbaar feit. Maar dat is te kort door de bocht, zegt Kuijers. “Zeker, lopen op de snelweg is in principe strafbaar. Maar op de weg lopen doe je met elke protestmars. In de context van een demonstratie valt de strafbaarheid van sommige gedragingen weg. Wat precies, dat verschilt per geval. Dat laat een uitspraak van de rechtbank in Amsterdam mooi zien in een zaak waarbij Greenpeace een boorplatform bezette. Het betreden van een boorplatform is normaal gesproken strafbaar, maar in dit specifieke geval was het dat niet omdat het om een protest ging. De rechter maakt daarbij verschillende overwegingen.”

Zoals? “De eerste vraag is: gaat het om een beschermwaardig protest? Daarvoor moet het vooral vreedzaam zijn en een maatschappelijk doel dienen. Daarna ga je kijken naar zaken als veiligheid, hoe lang een protest duurt, of er afspraken gemaakt kunnen worden. Dat moet allemaal van geval tot geval worden bekeken.”

En in het geval van een wegblokkade? “Ook die worden in beginsel beschermd door het demonstratierecht. Wat betreft de actie van XR vind ik de kwalificatie 'ontwrichtend' problematisch. Het verkeer kon worden omgeleid, XR was beschikbaar voor overleg met de politie en er was een alternatieve route voor hulpdiensten. Bovendien heeft de gehele actie niet langer dan een middag geduurd, op een zaterdag, niet eens tijdens de spits. Onze waarnemers hebben niet gezien dat er sprake was van ontwrichting.”

Wat zagen ze wel? “De blokkade verliep vreedzaam, de sfeer was goed. Dat de politie uiteindelijk mensen ging aanhouden is niet raar, ze moeten →

→ toch uiteindelijk de weg weer vrij krijgen. Ook een beschermwaardig protest mag uiteindelijk onderbroken worden – als je de rechten en vrijheden van anderen te lang belemmert bijvoorbeeld. Het aantal arrestaties was niet opzienbarend, gezien de grote mensenmassa die op de been was. Wel bleef het lang onduidelijk op welke grond mensen gevorderd en aangehouden werden. Ook de mensen in de solidariteitsdemonstratie werd verteld dat ze moesten vertrekken, terwijl ze gewoon op de stoep stonden. Bovendien zijn er journalisten meegenomen naar het politiebureau, heel zorgelijk. Zij hebben, net als wij, een onafhankelijke rol en moeten ongestoord hun werk kunnen doen.”

Maar het Openbaar Ministerie greep ook van tevoren al in. In de aanloop naar de blokkade werden zeven klimaativisten opgepakt voor opruiing, een achtste bleek niet thuis te zijn. Na verhoor konden zij het politiebureau weer verlaten, met een gebiedsverbod voor de A12 op zak. Het College voor de Rechten van de Mens is, bij monde van haar vicevoorzitter Jan-Peter Loof, verontrust. “Bij mijn weten kwam het niet eerder voor: preventieve arrestaties om een demonstratie te voorkomen”, zegt Loof in het NRC. Kuijers noemt het een paardenmiddel. “Het had gekund dat mensen ervan zouden terugschrikken, maar de oproep werd meteen breed verspreid. Ook door mensen die niet vanzelfsprekend met XR-acties meedoen, de directeurs van de ruim veertig organisaties die zich aansloten bijvoorbeeld. Ik hoop dat die steun ook voortkomt uit verontwaardiging over de preventieve arrestaties.”

Volgens het OM waren het helemaal geen preventieve arrestaties maar werden mensen opgepakt voor opruiing. Ook minister van Justitie Dilan Yeşilgöz vindt het prima dat activisten van tevoren werden opgepakt. “Daar zakt mijn broek van af. De overheid heeft de plicht om demonstraties te faciliteren! Demonstratierecht is een fun-

De blokkade van de A12 in Den Haag, vlakbij het tijdelijke Tweede Kamergebouw. De solidariteitsdemonstratie verzamelt zich rond de tunnelbak.

Activisten die zichzelf met behulp van stalen pijpen hebben vastgeketend, worden met een slijptol losgezaagd. De deksen dienen ter bescherming tegen afspattende vonken (foto links).

damenteel grondrecht dat de ruimte moet krijgen, en daar valt in principe ook een verkeersblokkade onder. Het Europese Hof heeft bepaald dat demonstraties mogen schuren; ze mogen schokkend en verstorend zijn. Verkeer heeft niet per se voorrang. En ingrijpen mag pas als het proportioneel is. Dat betekent onder andere: altijd het minst ingrijpende middel het eerst inzetten. En dat is preventief arresteren zeker niet, dat heeft een *chilling effect* en het criminaliseert vreedzame demonstranten. Daar maken we ons zorgen over.”

Maar was het ook echt zorgelijk? Het lijkt eerder alsof het tegenovergestelde is gebeurd. “De kracht zit ’em natuurlijk in de aantallen. De oproep werd vervolgens zo massaal gedeeld dat voor veel mensen de drem-

pel om te gaan lager werd. Maar wij hadden toevallig de donderdagavond ervoor een netwerkbijeenkomst met verschillende organisaties en actiegroepen. Dat doen we vaker, om ervaringen te delen en mensen tools in handen geven: wat ze kunnen doen als hun demonstratierecht wordt ingeperkt. Daar bleek toch dat enkele mensen huiverig waren geworden.”

Eind vorig jaar bracht Amnesty een rapport uit, Demonstratierecht onder druk. Is het een trend in Nederland? “Het demonstratierecht staat in ons land al langer onder druk, ik ken legio voorbeelden van onrechtmatige inperkingen. Er wordt heel erg vanuit risico gedacht: orde en veiligheid staan voorop, niet het faciliteren van het recht op demonstratie. Het probleem ligt ook deels bij een gebrek aan ken-

nis. We hebben onderzocht hoe het publiek ertegenaan kijkt, en dan blijkt er veel onduidelijk te zijn. Dat je een vergunning nodig hebt bijvoorbeeld – dat is gewoon niet zo. Het klopt dat je een demonstratie aan dient te melden, maar als dat niet gebeurt is dat géén reden om hem niet te faciliteren, laat

staan te verbieden. Mensen zijn snel geneigd te denken dat een protest ingeperkt mag worden zodra er enige hinder of overlast is. We zien dat als gevolg daarvan mensen burgemeesters onder druk zetten om preventief in te grijpen op demonstraties. Dat is heel lastig voor de lokale overheid.”

Ondertussen heeft XR de zesde blokkade van de A12 aangekondigd: op 11 maart om 12 uur staan ze er weer. Komt Amnesty dan ook waarnemen? “Het is te hopen dat zowel de gemeente Den Haag als het OM dan wél ruim baan maken voor het demonstratierecht. Of wij er bij zijn kan ik nu nog niet zeggen. Dat hangt ook af van de gebeurtenissen in aanloop naar die actie. Bovendien staat er nog meer op stapel: een grote Feminist March begin maart en in verschillende steden wordt gedemonstreerd rondom 21 maart, de internationale dag tegen racisme. En ook de boerenorganisaties hebben plannen om in maart de straat op te gaan. Het blijft voorlopig flink druk voor ons.”

Kolencentrales zorgen jaarlijks voor duizenden doden op de Westelijke Balkan, maar de milieubeweging wint langzamerhand terrein. Het grootste struikelblok: een corrupte overheid. “De Balkanregimes kunnen het probleem niet voor zich uit blijven schuiven. Ze blijven toch aan de macht; straks kunnen ze niemand anders de schuld geven.”

Tekst en beeld **Marjolein Koster**

“Mensen vechten voor hun gezondheid”

“Kijk, dit is van 2 dagen.” Goran Stojak strijkt met zijn vinger over de reling van het balkon en haalt er een laagje zwarte as vanaf. “De lucht is zo vervuild, je voelt het aan je ogen en het prikt in je neus.” Stojak is de vertegenwoordiger van het dorpje Bukinje, vlakbij de stad Tuzla, waar de grootste kolencentrale van Bosnië staat. Vanwege die centrale is Tuzla een van de smerigste plekken van Europa.

“De mensen hier vechten echt voor hun gezondheid”, vervolgt Stojak. “Ik ken niemand die een ‘normale’ dood gestorven is. Kanker verspreid zich hier als een virus. Zulke grote aantallen, zoveel zieke mensen, dat zou er toch toe moeten leiden dat iemand zich zorgen maakt? Maar niemand doet er iets aan. Sommige wijken lijken wel Chernobyl: er zijn wel huizen, maar geen mensen.” De precieze aantallen weet Stojak niet. Hij heeft vaak geprobeerd ze te achterhalen, maar het ziekenhuis wil ze niet geven. Tijdens het interview hoesten zijn zoontjes op de achtergrond. De buffetkast staat vol medicijnen en de inhalator wordt meerdere keren per dag gebruikt. Aan de

muur hangen foto’s van zijn vader, die gestorven is aan longkanker. “Als het sneeuwt kunnen de kinderen niet eens buiten spelen. De sneeuw ziet dan gewoon zwart van de as.” Stojak staart voor zich uit. “Eigenlijk kunnen ze tijdens geen enkel seizoen buitenspelen.”

Donkerpaarse cijfers

Volgens metingen van IQAir – een Zwitsers bedrijf, gespecialiseerd in luchtverontreini-

ging – ligt de gemiddelde uitstoot in Tuzla jaarlijks vijf tot zeven keer hoger dan wat volgens de richtlijnen van de Wereldgezondheidsorganisatie nog gezond is. In de wintermaanden slaan de cijfers donkerpaars uit. De concentratie fijnstof is dan zó hoog, dat de waarden soms zelfs buiten de tabel liggen. Volgens IQAir is die luchtkwaliteit zo slecht dat het eigenlijk voor iedereen gevaarlijk is om naar buiten te gaan. Ter vergelijking: de achttien centrales in de Westelijke

Goran Stojak met zijn kinderen

Dumpplaats van kolencentrale

Balkan stoten samen 2,5 keer zoveel zwaveldioxide uit als alle 221 kolencentrales in de EU samen.

Het probleem met de kolencentrale in Tuzla staat niet op zichzelf. Veel landen op de Westelijke Balkan zijn nog erg afhankelijk van kolen als energiebron. In Kosovo gaat het om 96 procent, in Bosnië 75 procent en in Servië 71 procent. Vooral in de wintermaanden wordt de dagelijkse lijst met meest vervuilde steden in Europa, en soms zelfs wereldwijd, aangevoerd door de (hoofd)steden van deze landen. Met hun typerende zwartgallige humor grappen de inwoners dat hun stad in ieder geval érgens ‘hoog’ op scoort. Onderzoek van Bankwatch uit 2021 schat dat in 3 jaar tijd ongeveer 19 duizend mensen zijn overleden door de luchtvervuiling van de kolencentrales. Dat komt vooral doordat er geen goede filters worden gebruikt. Maar het blijft in Tuzla niet bij uitstoot in de lucht alleen. De kolencentrale dumpst ook nog haar afval – illegaal – vlakbij de huizen. “Kijk, hier was vroeger een bos. Maar alles is verdwenen doordat de bomen in aanraking zijn gekomen met giftige stoffen.” Denis

Žisko van het Aarhus Center, een milieuorganisatie in Bosnië, wijst naar iets wat lijkt op een meer. Her en der steekt er nog een tak boven het water uit. “Het probleem is dat ze bij dit bassin geen voeringen aan de onderkant hebben aangebracht, waardoor de giftige stoffen zo doordringen in de grond.” Uit een studie die Žisko in 2013 heeft gedaan, blijkt dat het afvalwater van de kolencentrale op deze manier ook in de voedselketen terechtkomt.

Tuzla 7

Protesteren is niet zonder risico, zegt Stojak. “Dat heeft grote gevolgen voor de mensen die meedoen.” Zijn eigen vrouw verloor al twee keer haar baan en blijft daarom nu op de achtergrond. “Veel mensen vragen mij: waarom verhuis je niet gewoon naar een plek waar minder luchtvervuiling is? Maar dat kan ik niet. We zijn hier geboren en we hebben hier alles. En al zou ik weg willen, dan red ik dat niet financieel. Niemand wil

dit huis kopen. Ik blijf hier, en ik blijf me inzetten.” En dus is Stojak bezig met voorbereidingen voor een nieuw protest in het voorjaar. Er staat namelijk nogal wat op het spel. In 2019 werden plannen gemaakt voor een nieuwe kolencentrale in Tuzla. De milieuvergunning was nog niet rond, maar ‘Tuzla 7’ werd toch doorgezet. Een enorme investering, gefinancierd met een lening uit China, uitgevoerd door de Chinese Gezhouba Group. “Het project was vanaf het begin een ramp”, zegt Žisko. Volgens het contract zou het Amerikaanse General Electric bepaalde onderdelen leveren, maar zij hebben zich inmiddels teruggetrokken. Gezhouba Group kan het project dus niet meer uitvoeren zoals contractueel is afgesproken. “We wisten al dat Tuzla 7 niet rendabel zou zijn. Nu kan China haar beloften niet meer nakomen: dat is dé kans om het project helemaal af te blazen! Maar het onderzoek dat afgelopen jaar is gedaan, ligt al maanden in een la, →

“Protesteren is niet zonder risico”

→ zoals wel vaker hier. Er wordt niets mee gedaan.” Bosnië heeft al een aanbetaling van ruim 100 miljoen euro gedaan en er zijn miljoenen geïnvesteerd in voorbereidende werkzaamheden. Toch denkt Žisko dat de bouw uiteindelijk niet door zal gaan. “Onze politici moeten de moed vinden om toe te geven dat er geen toekomst in kolen zit, ze moeten de mijnwerkers uitleggen dat hun banen op termijn verloren gaan. Dit project is dood en we moeten alles op alles zetten om het geld terug te krijgen. Door het uit te stellen verliezen we tijd, tijd die we hadden kunnen investeren in hernieuwbare energie.”

Groeiend bewustzijn

Stojak hoopt in het voorjaar veel mensen op de been te krijgen, zodat hij politici het laatste zetje kan geven de plannen voor de nieuwe kolencentrale definitief af te blazen. Zijn hoop is niet onterecht. Het bewustzijn over milieuproblemen in de regio is de laatste jaren enorm toegenomen. Zo gingen een jaar geleden in de Servische hoofdstad Belgrado wekenlang duizenden mensen de straat op om werkzaamheden voor een lithiummijn tegen te houden. In meerdere landen zijn door lokale protesten vergunningen voor de bouw van miniwaterkrachtcentrales ingetrokken. Het besef dat ook luchtvervuiling een ernstig probleem is, daalt langzamer in. Volgens de Servische Vesna Jusup is dat logisch te verklaren. Ze werkt als politiek adviseur in Brussel en is gespecialiseerd in groene politieke bewegingen. “In het geval van de rivieren zijn de gevolgen heel duidelijk. Eerst was er water, een dag later niet meer. Zonder water is er geen leven; dan wordt de situatie al snel wanhopig. Maar met luchtvervuiling is dat anders. De ene dag is het heel tastbaar en zichtbaar, op de dag dat je gaat protesteren is het mis schien weer helder en zonnig. En er zijn experts nodig die uitleggen hoe schadelijk het is, want dat merk je niet meteen.”

Tuzla: de kolencentrales staan vlakbij de huizen

Maar er zijn meerdere oorzaken, benadrukt Jusup. “Mensen zijn bang, hebben vaak beperkte financiële middelen en hebben daardoor wel iets anders aan hun hoofd. Het heeft ook te maken met onwetendheid en een gebrek aan vertrouwen in de politiek. Mensen weten vaak niet wie ze verantwoordelijk moeten houden.” Jusup noemt de landen op de Westelijke Balkan ‘captured states’. Politici zijn corrupt en handelen vrijwel alleen in hun eigen belang. “Als je hier iets wilt veranderen, moet je ook de kern van het probleem aanpakken: de autocratische regimes.”

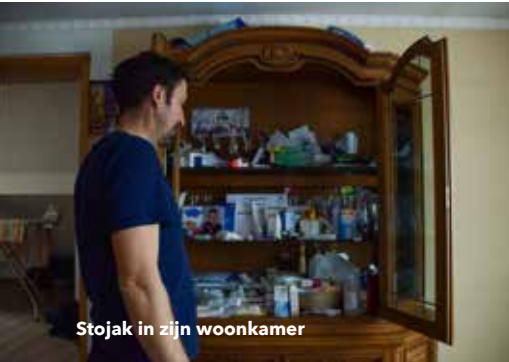
Spelletjes spelen

De landen op de Westelijke Balkan zitten allemaal in het proces om lid te worden van de Europese Unie. Hun beleid moet dan ook in lijn zijn met de *Green Agenda for the Western Balkans*; in 2050 moeten ze klimaatneutraal zijn. Zoals het er nu uit ziet, gaat dat niet lukken. Jaarlijks publiceert de Europese Com-

missie voortgangsrapporten over de landen die lid willen worden. Daarin wordt volgens Jusup niet voldoende gekeken naar milieuproblematiek. “Investerings vanuit de EU bieden een enorm potentieel voor onze politici om te stelen. Er zijn voorbeelden van projecten die zijn goedgekeurd, maar waar vervolgens niets gebeurde. Want eigenlijk willen ze dat helemaal niet.” De EU moet het goede voorbeeld geven, vindt Jusup, en serieus werk maken van hernieuwbare energie. “En ze moeten niet toestaan dat onze leiders spelletjes spelen met het milieu.” “Weet je,” zucht Jusup, “uiteindelijk kunnen deze regimes het probleem ook niet voor zich uit blijven schuiven. De gevolgen zijn te groot en aangezien zij zelf aan de macht blijven, zullen zij die gevolgen moeten dragen. Ze kunnen dan niemand anders meer de schuld geven.”

Groene politiek

De groeiende milieubeweging op de Westelijke Balkan maakt ondertussen ook politieke stappen. Bij de laatste verkiezingen won in de Kroatische hoofdstad Zagreb de partij *Možemo!* (We can!). In het Servische Belgrado scoorde *Moramo* (We Must) ook redelijk goed voor een nieuwkomer. Voor het eerst deed er ook een groene partij mee tijdens de verkie-

Stojak in zijn woonkamer

zingen in Bosnië, al won die geen zetel. De partijen zijn allemaal voortgekomen uit groene protestbewegingen. Het zal lastig zijn om met een paar zetels écht verschil te maken, maar Jusup ziet dat er ook op andere manieren actie ondernomen wordt. Zo is er sinds kort een organisatie van milieuvocaten uit de verschillende landen, genaamd RERI. “Zij doen ontzettend belangrijk, maar ook riskant werk. Want als je je eenmaal tegen de staat keert, kun je je carrière wel vergeten. Door zich te verenigen, hebben ze steun aan elkaar en kunnen ze kennis uitwisselen.” De advocaten boeken succes. Een zaak die was aangespannen tegen Elektroprivreda Srbije, het publieke energiebedrijf van Servië dat alle kolencentrales in eigendom heeft, is gewonnen door RERI. De staat is nu verplicht om de uitstoot van zwaveldioxide terug te brengen naar de toegestane niveaus. “Dit soort rechtszaken zijn niet zo sexy en krijgen daarom weinig aandacht. Maar wat mij betreft is dit dé manier om dingen te veranderen op de Westelijke Balkan.” Niet alleen de advocaten van RERI, maar ook activisten, politici en wetenschappers vanuit de hele regio verbinden zich met elkaar. En dat maakt dat Jusup toch voorzichtig hoopvol naar de toekomst kijkt. “Als in een dorp honderd van de tweehonderd inwoners komen opdagen, zegt dat heel wat. En er is veel solidariteit, mensen reizen van het noorden van het land naar het zuiden om elkaar te steunen. Het maakt niet uit hoe jong of oud je bent, welke politieke partij je stemt of welke voetbalclub je steunt. Ineens staan mensen daar samen.” □

Lawrence Cheuk vraagt zich af: wordt het niet eens tijd dat klimaat herstel fondsen rechtvaardig worden?

Klimaat herstel betalingen

Tijdens de COP15 in Kopenhagen beloofden westerse landen om vanaf 2020 jaarlijks 100 miljard dollar vrij te maken voor het repareren van klimaat schade in het mondiale zuiden. Dat bedrag wordt vooralsnog niet gehaald: in 2020 bleef de teller volgens de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) op 83,3 miljard dollar steken. Verontrustend dat een tekort van 16,7 miljard dollar geen alarmbellen doet rinkelen. Kwalijker nog: blijkbaar zien westerse landen die 100 miljard eerder als plafond dan als een minimum bedrag.

Toegegeven, miljarden dollars klinkt veelbelovend. Maar hoe eerlijk is de huidige vorm van financiering? Van de 83,3 miljard die werd uitgegeven – waarvan het leeuwendeel uit publieke middelen bestaat – bestond 70 procent uit leningen, niet uit giften. Kwetsbare landen moeten leningen afsluiten om de schade te herstellen die is veroorzaakt door klimaatontwrichting. Ze draaien zelf op voor de kosten, en betalen ook nog eens rente. Zo moest eilandengroep de Comoren in 2019 in totaal een lening van 34,8 miljoen dollar aangaan om de schade van orkaan Kenneth te herstellen.

En nu staat, dankzij het werk van activisten, het schade-en-verliesfonds op de agenda. In het voorstel voor dit fonds komen landen alleen in aanmerking voor vergoeding van directe schade als gevolg van klimaatverandering, zoals bosbranden en overstromingen. Indirecte schade, zoals verzilting van landbouwgrond waarop steeds minder gewassen willen groeien, blijft buiten beeld. Moeten we er nu op vertrouwen dat dit klimaat-schadefonds de betreffende landen wél zal helpen bij het compenseren van de gevolgen van klimaatontwrichting?

Klimaatontwrichting waar zij zelf notabene weinig aan hebben bijgedragen. Dat komt vooral op conto van de westerse landen, die het meest hebben geprofiteerd van de industrialisatie. Risico’s zoals het verwerken van elektronisch en plastic afval werden verschoven naar het mondiale zuiden. Als we het hebben over historische verantwoordelijkheid, is dit fonds alleen dus niet genoeg. Een rechtvaardige transitie betekent: klimaat herstel betalingen doen. Wat wij nodig hebben, is een transparant fonds, met een duidelijke en verplichte deelname van westerse landen op basis van historische CO₂-uitstoot. Deze financiële bijdrage kan oplopen op basis van financiële behoeften van zwaar getroffen landen. Ook het kwijtschelden van klimaatleningen en het verstrekken van klimaat subsidies moeten een essentieel onderdeel van dit fonds zijn.

Westerse landen hebben vaak hun mond vol van financieel gezond en schuldenvrij zijn. Voor mij telt maar één schuld: de klimaat schuld die wij in de westerse landen hebben opgebouwd met onze historische CO₂-uitstoot. Laten we onze mond opentrekken om deze klimaat schuld af te betalen.

Schenken met belastingvoordeel: eenvoudig & doeltreffend

Donovan schenkt met belastingvoordeel

'Ik vind het milieu belangrijk want we kunnen niet zonder. We zijn ermee verbonden en ik vind dat we er zorgvuldig mee om moeten gaan. Daarom schenk ik met belastingvoordeel.'

Ons werk voor een betere wereld vraagt een lange adem. Daarom is structurele steun voor ons heel belangrijk. Help onze slagkracht te vergroten door te schenken met belastingvoordeel.

Wat is schenken met belastingvoordeel?

Het werkt zo: je schenkt minimaal 5 jaar jaarlijks een vast bedrag aan Milieudefensie. Dit leg je eenvoudig vast in een schenkingsovereenkomst. Zo zijn wij verzekerd van jouw steun. En krijg jij een deel van je gift terug van de Belastingdienst. Tip: je kan dit deel extra schenken zonder dat je daar meer voor betaalt.

Wil je weten hoe het precies werkt?

Kijk op milieudefensie.nl/schenken of neem contact op met onze relatiemanager Esther Martens: 020- 5507 424, esther.martens@milieudefensie.nl.

scan QR code

Mensen | De Activist

Esther Parigger (47)

Is: Opleidingsmanager Klimaatpsychologie en -gedrag aan de Hogeschool van Amsterdam (HvA)

Missie: Klimaatbewust gedrag realiseren

Je hebt aan de HvA een boekenclub over duurzaamheid opgericht. Lees je daar voor je werk nog niet genoeg over? "Mijn vakgebied is duurzaam gedrag, waar steeds meer wetenschappelijke artikelen over verschijnen. Maar het is wel handig om ook op de hoogte te zijn van wat er verder speelt op het gebied van duurzaamheid. Aan de meer mainstream boeken kwam ik uit mezelf niet zo toe, dus met de boekenclub heb ik een stok achter de deur om ze toch te lezen. Het is heel leuk om met collega's over boeken te praten en ideeën uit te wisselen. We houden ons allemaal bezig met het klimaat, maar wel vanuit verschillende disciplines, zoals techniek, recht, psychologie en economie. Uit onze gesprekken komen ook weer nieuwe samenwerkingsverbanden voort."

Kan lezen tot duurzaam gedrag leiden?

"Gedragsverandering is niet zo simpel. Alleen een boekenclub zal iemands gedrag niet veranderen. Maar als je samen met anderen over het klimaat leest en praat kan het je wel bevestigen in je kennis over wat duurzaam gedrag is. Dat sterkt je in de keuzes die je maakt. En hoe meer individuen voor het klimaatvraagstuk gewonnen kunnen worden, hoe beter natuurlijk."

Welk boek dat jullie de afgelopen 5 jaar hebben gelezen is je het meeste bijgebleven?

"*Climate Change is Racist* van Jeremy Williams. Van dit boek kan ik wel zeggen dat het me echt heeft veranderd. Je denkt dat je lekker bezig bent, en je weet heus wel dat het ongelijk is verdeeld in de wereld, maar door dit boek realiseerde ik me pas echt hóe ongelijk. Het is een rijke ervaring om zo ondergedompeld te worden in iemand anders' gedachtegoed."

"Het is een rijke ervaring om ondergedompeld te worden in iemand anders' gedachtegoed"

Een immense wereld

Dieren ervaren de wereld anders dan wij mensen doen. Ze kijken er niet alleen anders tegenaan, maar gebruiken vaak ook zintuigen die wij helemaal niet kennen.

“Gewone invissen – de op één na grootste dieren ter wereld, na de blauwe invinvis – brengen extreem lage tonen voort die over de hele oceaan gehoord kunnen worden.”

Spinnen gebruiken de elektrische lading van hun omgeving om kilometers door de lucht te zweven, en veel vogels en vissen oriënteren zich op het magnetische veld van de aarde.

“Mannelijke motten zijn nauwkeurig ingesteld op de seksuele chemicaliën die vrouwtjesmotten vrijgeven. Ze pikken deze geurstoffen van kilometers ver op met behulp van gevederde antennes.”

En dan hebben we het nog niet eens over de zogenaamde elektrische vissen, die door middel van elektriciteit hun omgeving verkennen en met elkaar communiceren.

“Elektrische velden zijn geweldig voor communicatie, omdat ze niet vervormd worden zoals dat met geluiden het geval is. Ze worden niet geabsorbeerd door obstakels. Ze echoën niet. Ze verplaatsen zich zelfs niet; in plaats daarvan verschijnen ze onmiddellijk in de ruimte tussen de vis die ze genereert en de vis die ze detecteert.”

Dit – en meer – valt te lezen in het boek *Een immense wereld* van de Brits-Amerikaanse wetenschapsjournalist Ed Yong.

Het is een boek om ademloos te lezen. Het is wetenschappelijk goed onderbouwd, met voorbeelden en feiten die je bijna van je stoel doen vallen van verbazing en leiden tot een diep ontzag. Want de dierlijke zintuigen onthullen verborgen dimensies om ons heen. Er gaat een wereld voor ons open, vaak pal voor onze neus.

“Een rivier vol elektrische vissen moet zijn als een cocktailparty waar niemand ooit stopt met praten, zelfs niet met volle mond.”

Stel je eens voor hoe dat moet zijn.

Er is zoveel dat we nog niet weten!

Zoveel dat we niet eens kunnen zien!

En dan besef je ook hoe belangrijk milieubescherming voor natuur is. Hoe de walvissen te lijden hebben van het voortdurende gebonk van de scheepsmotoren in de oceaan. Hoeveel dieren gedesoriënteerd raken door de lucht- en lichtvervuiling op het vaste land. En wat te denken van de invloed van zendmasten op het magnetisch veld?

“Door de planeet helderder en luider te maken, hebben we haar gefragmenteerd,” schrijft Yong. “Terwijl we de regenwouden verwoesten en koraalriffen bleken, hebben we ook de zintuiglijke omgevingen in gevaar gebracht. Dat moet nu veranderen. We moeten de stilte redden en de duisternis behouden.”

Wie dit boek leest, begrijpt meteen waarom.

Thomas van Slobbe

Een immense wereld. Ed Yong. Uitgeverij Atlas Contact, 2022. ISBN 9789045044200. 480 pagina’s, paperback. Prijs € 32,99.

PUBLICATIES

Red de mini-rijkjes

Het gaat niet goed met de insectenpopulaties, en daarmee dreigt álles te verdwijnen – van bloemen tot vogels en het eten op ons bord. We hebben een wake-upcall nodig, vindt *The Guardian*-wetenschapsjournalist Oliver Milman. Daarom heeft hij in *De Insectencrisis* een enorme hoeveelheid recent bewijs verzameld en legt hij uit wat de oorzaak is van de ineensstorting van de insectenwereld. Het is nog niet te laat! Maar dan moeten we wel nú handelen, is zijn boodschap.

De Insectencrisis: de ineensstorting van mini-rijkjes die ons allemaal in stand houden. Oliver Milman. Atlas Contact. ISBN 9789045042343. 328 pagina’s, paperback. Prijs €24,99.

De grondstoffenvloek

Amitav Ghosh neemt in *De vloek van de nootmuskaat* de oorzaak van klimaatverandering onder de loep: kolonialisme. Hij herleidt de hedendaagse klimaatcrisis terug naar de eilanden van Banda, tot de 18e eeuw de enige plek waar de felbegeerde muskaatboom groeide. De eilandengroep werd het eerste slachtoffer van de ‘grondstoffenvloek’, Banda werd een nootmuskaatfabriek. De bewoners vermoord of tot slaaf gemaakt, op bevel van Jan Pieterszoon Coen. Het boek levert een belangrijke kritiek op de nog steeds dominante westerse ideologie.

De vloek van de nootmuskaat. Amitav Ghosh. Atlas Contact. ISBN 9789045048123. 352 pagina’s, paperback. Prijs €29,99.

Jurassic Park

De naam van het boek verradt het al: David Bainbridge heeft een heel brede opvatting van de paleontologie. Een relatief jonge tak van wetenschap, en toch begint Bainbridge bij de oudheid. Toen leidden fossielvondsten nog tot speculaties over mythische wezens, pas in de 18e eeuw neemt de wetenschap serieuze vormen aan. Inmiddels zijn we bij moderne DNA-tech-nieken aanbeland, en ondertussen komen we langs Charles Darwin, Indiana Jones én Jurassic Park.

Paleontologie: Een geïllustreerde geschiedenis. David Bainbridge. Noordboek. ISBN 9789056155957. 251 pagina’s, hardcover. Prijs €27,50.

Waar was Europa?

Bolsonaro, voormalig president van Brazilië, was een ramp voor de Amazone en de rechten van de mensen die er wonen. De beschouwende documentaire *Holding Up the Sky* begint middenin het oerwoud, waar een groep Yanomami in 2018 het nieuws van Bolsonaro's verkiezing via een portofoon hoort. Dit is het einde van de oorspronkelijke bevolking, roept iemand. Tegelijk maken ze zich op voor de strijd: met hun speren doorboren ze een boomstam die vermoedelijk voor Bolsonaro staat. Het ziet er imposant uit, maar ze zijn natuurlijk geen partij voor de gewapende, illegale mijnwerkers die hun gebied de jaren daarna met tienduizenden zullen overspoelen. Goudwinning gaat gepaard met verwoesting en vervuiling, een grote bedreiging voor het voortbestaan van de Yanomami. De film volgt sjamaan Davi Kopenawa, die al enkele decennia het gezicht is van zijn volk. Hij gaat naar Europa om een belangrijke prijs te ontvangen. Gelaten ondergaan hij en zijn zoon Dario het mediacircus wat daar nu eenmaal bij komt kijken, want het is een kans om hun stem te laten horen. Zij hebben hun hoop gericht op Europa. In de Franse senaat wijzen ze de landen van de EU op hun plicht om Bolsonaro tot de orde te roepen. Als ze daarna door de koloniale pronkzaal met een overdaad aan goud wandelen, is Dario verbijsterd. “Dit is geroofd van mijn land, dit is het bloed van de Yanomami.” Zo wordt de westerse kijker vaker gedwongen eens goed in de spiegel te kijken. “Jullie praten steeds over klimaatverandering, maar dat gebeurt niet vanzelf; het is jullie eigen schuld”, zegt Kopenawa bijvoorbeeld. “Nu je je eigen land hebt vernietigd, richt je je blik op dat van ons.”

Terug in Brazilië wordt veel tijd genomen om hun manier van leven en hun visie op de wereld vast te leggen. Kennis die Kopenawa koste wat het kost in leven wil houden. Zijn overtuiging dat er door het graven in de aarde slechte geesten vrijkomen die mensen ziek maken, is helemaal niet zo vergezocht als je weet dat onder meer de Wereldgezondheidsorganisatie een verband legt tussen de vernietiging van ecosystemen en de uitbraak van virussen.

Corona grijpt hard om zich heen in de gemeenschap, ook omdat Bolsonaro veel medische hulpposten in het gebied ontmantelde. De pas aangetreden Braziliaanse president Lula beschuldigde Bolsonaro begin dit jaar van genocide op de Yanomami. Had de internationale gemeenschap dit kunnen voorkomen? (Zie ook Kort nieuws op p. 10 van dit blad.)

Wendy Koops

Holding Up the Sky, vanaf 13 april in de bioscoop.

TELEVISIE Ruimteschip met eindige voorraden

Toen André Kuipers vanuit de ruimte op de aarde neerkeek, realiseerde hij zich dat we met zijn allen op een ruimteschip met beperkte (dus eindige) voorraden zitten. In de zesdelige documentaireserie *Ruimteschip Aarde* probeert hij dit diepe inzicht over te brengen op de kijker. Tijdens zijn ontdekkingsreis door Nederland laat hij zien dat wij onderdeel zijn van de natuur en alles in ons ecosysteem met elkaar samenhangt. De mensheid heeft de natuurlijke balans enorm verstoord, maar tegelijkertijd proberen overal in Nederland mensen die balans te herstellen. Kuipers maakt dankbaar gebruik van bijzondere ruimte-, satelliet- en natuurbeelden en van de kennis van onder andere boswachter Tim Hogenbosch en antropoloog Roanne van Voorst.

Ruimteschip Aarde, vanaf 15 februari om 20.30 uur op NPO 1.

ONLINE Duurzame gedragsverandering?

In 2023 is *VPRO Tegenlicht* minder vaak op televisie: niet twee maar slechts één keer per maand. Met een podcast, artikelen en video's op de site, social media en YouTube verplaatst het zwaartepunt zich naar online. Vanaf eind februari verkennen de makers de toekomst van ons duurzame gedrag. De energiecrisis heeft onverwacht geleid tot nieuwe samenwerkingsvormen en sociale innovatie: van energiecoöperaties tot de FIXbrigade en een winkelier die 76 duizend euro van zijn dorpsgenoten krijgt als zijn winkel dreigt te sluiten. Mensen zoeken elkaar op om hun huis, winkel of buurt te verduurzamen. Naast portretten van inspirerende initiatieven onderzoekt *Tegenlicht* met gedragswetenschappers vragen als: hoe maken we deze initiatieven toekomstbestendig en welke rol kan de overheid hierin spelen?

VPRO Tegenlicht, op 23 februari om 20.30 uur op NPO 2 en via vpro.nl/tegenlicht.

BIOSCOOP Bodemleven

De makers van *De Nieuwe Wildernis*, waarin grote grazers werden ingezet voor het ‘rewilden’ van een natuurgebied, richten zich met *Onder het Maaiveld* op de bodem: rewilding op microniveau. Het fascinerende ondergrondse leven wordt prachtig in beeld gebracht, ook schimmels, bacteriën, amoeben en geleedpotigen die met het blote oog niet te zien zijn. Het is een fijne, hoopgevende film over boeren en wetenschappers die willen begrijpen hoe een vitale bodem kan bijdragen aan een leefbare, vruchtbare toekomst. Een stukje boerenland met een monocultuur van Engels raaigras wordt omgetoverd tot een gifvrije moestuin, een boer werkt met regeneratieve strokenlandbouw en ook voormalig Milieudefensie-campagneleider Wouter van Eck komt voorbij met zijn arbeidsarme voedselbos. *Onder het Maaiveld* is deel van een 3 jaar durend programma van onder andere IUCN NL. (Lees ook het interview met onderzoeker Casper Verwer in *Down to Earth* 74.)

Onder het Maaiveld, vanaf 2 maart in de bioscoop.

Maak jij het verschil tijdens de aandeelhoudersvergaderingen van grote vervuilers?

Doe mee en **word aandeelhouder!**

Samen zetten we grote vervuilers als ING en Ahold Delhaize onder druk. We stellen de vraag: hoe en wanneer gaan jullie je houden aan het klimaatakkoord van Parijs. Wil jij je stem laten horen?

Ga naar milieudefensie.nl/doe-mee/aandeelhouders

Natuur is eigenlijk altijd kunst

Over een lengte van zo'n 10 meter hingen aan de museumwand 173 paneeltjes in houten frames, vijf rijen hoog, elk gevuld met bladeren en ander plantaardig materiaal. Verzameld door herman de vries rond zijn huis in de bossen van het Beierse Eschenau, van januari tot december 2002. Schitterend. Zoals ook veel van de andere florale kunstwerken, vorig jaar te bezichtigen in het Kröller-Müller Museum tijdens de tentoonstelling Botanischer Wahnsinn (de catalogus valt nog steeds online in te zien). "De natuur is eigenlijk altijd kunst", volgens herman de vries (zonder hoofdletters, om hiërarchieën te vermijden). Inderdaad, wat een schoonheid.

Maar veel meer dan dat. Daarover laat ik graag de inmiddels 91-jarige de vries zelf aan het woord: "Natuurlijke relaties' omvat bijna alles uit de omgeving waarin wij leven - de lucht die wij ademen, het water dat wij drinken en waarin we baden, datgene wat we eten, de elektromagnetische velden waarin we ons bevinden, de aarde waarop wij lopen. Het zijn echter de planten die ons op bijzondere wijze met onze leefomgeving verbinden, aangezien die de stoffen bevatten die ons organisme opbouwen en reguleren. [...] De wereld valt niet uiteen in afzonderlijke verschijnselen, ze is een zelf-regulerende eenheid. In deze zin zou ik mijn werk ook als politiek willen beschouwen."

"Het zijn de planten die ons op bijzondere wijze met onze leefomgeving verbinden"

Zo'n beetje al het denkbare heeft de vries in zijn lange leven met duizenden planten van over de hele wereld gedaan, waaronder het verkennen van de geestverruimende eigenschappen. Een meer laagdrempelige maar ook intieme en daarom waardevolle manier van je verbinden met de wilde plantenwereld, is door ervan te eten. Dat kan al vanaf vroeg in het voorjaar, sterker nog: juist dan zijn die spontaan ontsproten, verse, groene blaadjes vol energie, levenskracht en voedingsstoffen. Een hele vroege is de kleine veldkers, een klein plantje dat ook wel tussen de stoeptegels groeit en in volume weinig te bieden heeft, maar des te meer in pittige mosterdachtige smaaksensatie. Je geeft er een boterham met kaas extra cachet mee. Voor het serieuzere werk komen we bij de klassieker: paardenbloem, die sinds millennia over de hele aardbol vers wordt gegeten, in een van de honderden varianten. Later in het jaar kunnen de bladeren wat stug en bitter worden, jong zijn ze heel goed in de salade. Misschien bitterder dan onze stadse mondjies gewend zijn, maar bitter in de mond maakt het hart gezond en herman de vries tevree.

Michiel Bussink is onder andere journalist, schrijver, notenteler, moestuinder en wildplukker. Zie michielbussink.nl.

Gemengde wilde voorjaarsplantensalade

- paar handen vol paardenbloembladeren en eventueel andere wilde slasoorten zoals kleine veldkers, weegbree, zevenblad, muur of veldzuring
- 1 eetlepel wijnazijn of balsamicoazijn
- ½ theelepel mosterd
- 1 theelepel honing
- peper en zout
- 4 eetlepels koolzaadolie (van eigen bodem)
- bosje daslook of een teentje knoflook
- handvol gedroogde tomaten in olie of 100 gram harde jonge geitenkaas.
- handvol walnoten.

Was en droog een portie paardenbloembladeren en eventueel de andere sla-soorten en scheur ze in stukjes. Maak een dressing door mosterd, peper en zout goed met de azijn en honing te mengen en dan langzaam, al roerend, in een dun straaltje de olie erbij te gieten. Doe de gehakte daslook of het gehakte teentje knoflook erdoor. Bak de grof gehakte walnoten eventjes in een droge koekenpan. Snij de gedroogde tomaten of de geitenkaas in kleine stukjes. Meng vlak voor het opdienen de dressing door de salade en strooi de walnoten en de tomaten of kaas erover. Serveer als lunch-, voor- of bijgerecht.

Duurzaam communiceren: van berichtjes tot brieven

Rooksignalen, trommels, gebarentaal of postduiven: hoewel de manieren waarop we elkaar bereiken door de eeuwen heen sterk zijn veranderd, is communicatie van alle tijden. *Down to Earth* bekijkt een vijftal hedendaagse communicatiemiddelen en vraagt zich af: hoe puik zijn onze praatjes voor de planeet?

Berichtjes sturen

De meeste mensen zijn sociale dieren. Volgens het CBS heeft meer dan 95 procent van de Nederlanders boven de 15 jaar wekelijks contact met familie, vrienden of burens en ruim de helft zelfs dagelijks. Een derde van dat contact wordt gelegd via WhatsApp, chat (zoals Messenger) of sms.

Voordelen Appen en chatten is gratis. Sms'jes worden, behalve in de telefoon zelf, nergens bewaard. Dat scheelt kilometers in ruimte (verdozing). En stroom natuurlijk.

Nadelen Elke gedeelde scheet op WhatsApp wordt ergens in een datacenter opgeslagen: hoe meer data, hoe meer energie, land en koelwater er nodig is. Sociale druk om te appen is groot: minderen is moeilijk, stoppen welhaast onmogelijk. Sms is niet geschikt voor beeld en het is, hoewel niet meer zo duur als vroeger, niet gratis.

Impact 95 procent van de Nederlandse telefoons is uitgerust met WhatsApp. Een bericht van 0,01 MB stoot ongeveer 2 gram CO₂ uit. Wereldwijd worden er dagelijks meer dan 100 miljard appjes verstuurd. Toch is er ook een kleine tegenbeweging. In 2021 gingen er 1 miljard *dumbphones* over de toonbank, ouderwetse gsm's waarop je alleen kunt sms'en, en daalde de verkoop van smartphones met ruim 12 procent.

Videobellen

In de vorige eeuw mislukte de introductie van de beeldtelefoon, maar sinds een jaar of 20 is videobellen niet meer weg te denken als communicatiemiddel, zeker de afgelopen 3 jaar. Elkaar zien terwijl je belt komt volgens sommigen het dichtst bij een ontmoeting in persoon.

Voordelen Hoewel videobellen veel meer energie kost dan gewoon bellen, is het een stuk duurzamer dan met de auto naar een goede vriend aan de andere kant van het land tuffen of in het vliegtuig springen naar je geëmigreerde dochter in Tasmanië.

Nadelen Maar meestal doe je het natuurlijk allebei. Bellen met beeld slurpt ook op een andere manier energie: verschillende onderzoeken tonen aan dat videobellen een stuk vermoeiender is dan gewoon bellen.

Impact Een minuut videobellen kost tussen de 5 en 30 MB, afhankelijk van welke app je gebruikt. Bellen zonder beeld bespaart 75 tot 90 procent aan data.

Telefoneren

De telefoon is een uitvinding uit de 19e eeuw. In 1881 wordt er voor het eerst gebeld in Nederland. 100 jaar later heeft elk huishouden een vaste lijn en nog eens 40 daarna is iedereen voorzien van een mobiel. Ongeveer 15 procent van de mensen telefoneert dagelijks.

Voordelen Bereikbaarheid.

Nadelen De productie van mobiele telefoons kost veel energie en kostbare grondstoffen, zoals goud en kobalt: de gemiddelde omlooptijd van een smartphone is ongeveer 2(!) jaar.

Impact Bellen gebeurt steeds meer via het mobiele netwerk. Ook loopt 90 procent van de vaste lijnen in Nederland over het internet. Dataverkeer neemt alleen maar toe. In 2050 is het goed voor meer dan 50 procent van ons energieverbruik. Hoogste tijd voor verduurzaming. Of digitaal consumeren natuurlijk.

Mailen

Tien procent van de Nederlanders typt wekelijks een mailtje naar familie en/of vrienden.

Voordelen Geen papier nodig.

Nadelen Een mail blijft tot in de eeuwigheid bewaard, als je 'm niet zelf verwijderd.

Impact Een mail van 1 MB produceert 20 gram CO₂. Een jaar lang twintig mails per dag sturen staat gelijk aan duizend gereden autokilometers. Dat komt vooral omdat mails niet opgeruimd worden. Wie wat bewaart heeft wat, geldt hier dus niet. Hup, KonMari'en die inbox!

Brieven schrijven

Het versturen en ontvangen van handgeschreven post wordt steeds zeldzamer, maar uitgestorven is de brief allerm minst. Zie het internationale project Postcrossing waar wildvreemden elkaar kaartjes sturen en de documentaire *Liefdesbrieven* die bol staat van blozende briefminnende jongeren.

Voordelen Amerikaans onderzoek heeft uitgewezen dat schrijven met de hand goed is voor het geheugen, het leer- vermogen en het genereren van ideeën. Met het bewaren van traditionele post gaat geen water en land verloren. Nieuw (brief)papier bestaat voor 82 procent uit gerecycled papier en karton.

Nadelen Het kost tijd.

Impact Dat mailen sowieso beter is voor de planeet dan het versturen van een brief is een hardnekkig fabeltje dat is ontstaan voordat er rekening werd gehouden met de enorme impact van dataopslag op klimaat en milieu. Hoe dat precies zit met brieven is lastig te bepalen, omdat dat van veel factoren afhankelijk is – transport bijvoorbeeld. Om te verduurzamen heeft PostNL in 2022 de postrein weer van stal gehaald.

“Dít is het moment om shit te veranderen”

Milieudedefensie kent al zo’n dikke 30 jaar haar eigen jongerenafdeling. Sinds kort noemen ze zich – heel toepasselijk – Milieudedefensie Jong. Winnie, Nina, Pelle en Wouter richtten de afgelopen maanden hun de pijlen op Ahold Delhaize, het moederconcern van Albert Heijn. En dat smaakt naar meer.

Tekst **Carolien Ceton** Beeld **Milieudedefensie Jong**

Waarom viel de keuze op Ahold Delhaize?

Winnie “Het is een bedrijf dat heel dicht bij jongeren staat. Albert Heijn is een van hun grootste werkgevers en iedereen doet er boodschappen.”
Pelle “Dat hebben we niet zomaar zelf verzonnen. Eerst hebben we een campagnedag georganiseerd voor onze achterban en het plan van Milieudedefensie besproken. Zij pakten 29 grote vervuilers aan. De vraag was: wat willen wij? Mensen wilden zich focussen op één bedrijf, dat is lekker concreet en je kunt je goed verdiepen. De bekende namen sloegen het meest aan, maar met bedrijven als Schiphol of Tata hebben jongeren die nog niet werken eigenlijk vrij weinig te maken. Dus werd het Ahold. Nu, een jaar later, gaat het best wel lekker en willen we uitbreiden.”

Wat gaat er zo lekker?

Nina “Albert Heijn heeft bekendgemaakt dat het zich aan het akkoord van Parijs gaat houden! De aftrap van onze campagne was een bezoek aan de aandeelhoudersvergadering van Ahold Delhaize. Onze vorige voorzitter heeft daar precies die vraag gesteld: willen jullie je aan het Parijs-akkoord houden? Daarna hebben we een petitie opgezet, met medewerkers gepicknickt, groepen jongeren zijn supermarkten ingegaan om te vra-

gen wat jonge medewerkers ervan vinden dat hun werkgever bijdraagt aan het klimaatprobleem...”
Pelle “Milieudedefensie stond indertijd niet te juichen, dat wij naar de aandeelhoudersvergadering wilden gaan. En nu gaan ze hetzelfde doen met veel meer bedrijven. Haha!”
Winnie “Ahold Delhaize als geheel is nog niet om, dus we laten ze niet los. Maar we gaan onze campagne wel uitbreiden.”

Jullie gaan andere bedrijven aanpakken?

Pelle “Nou, we blijven wel binnen de voedselsector. Het gaat om de Rabobank, die als geldschiet grote invloed heeft op de producenten, de boeren. Dan nog Friesland Campina, vleesverwerker Vion en kunstmestleverancier Yara. Op hun eigen gebied zijn dit allemaal marktleiders, die in Nederland gevestigd zijn.”
Nina “En ze zijn allemaal met elkaar verbonden. Als Ahold zijn uitstoot wil verminderen, moeten de bedrijven waarmee zij zaken doen dat ook. Het is een netwerk van grote spelers die het systeem in stand houden. Daar willen we iets tegen doen.”

En dat doen jullie door...

Wouter “Door naar meer aandeelhoudersvergaderingen te gaan bijvoorbeeld. En in

het najaar hadden we een vette actie met hamsters – de mascotte van Albert Heijn – die de aarde aan het roosteren zijn. Dat werkte goed, zo’n beeld is heel herkenbaar. Albert Heijn ging vervolgens om en Ahold kwam met een nieuw klimaatplan. Misschien dat ze hoopten ons daarmee een stok uit handen te slaan maar hun klimaatplan is veel te slecht, dus we gaan er vol overheen! En zo gaan we het ook bij de vijf andere bedrijven aanpakken. Mét mascottes.”
Pelle “We gaan natuurlijk actievoeren, maar er gebeurt veel meer. Dat vind ik juist zo leuk aan onze achterban. Er zijn mensen die graag de straat op gaan, maar ook mensen die het leuk vinden om online content te maken, of die willen nadenken over hoe we de beweging kunnen laten groeien. En wij hebben heel veel goeie mensen. Sommigen hebben iets gestudeerd over de voedselsector en willen inhoudelijk onderzoek doen. Of marktonderzoekers. Ik vind dat heel cool aan onze groep, dat we zoveel verschillende skills in huis hebben. We hebben een groeps-chat met zo’n 150 actieve mensen, onze Milieudedefensie Jong-family.

Daar plaatsen we dan bijvoorbeeld een oproepje ‘Wie wil een video maken?’”
Wouter “We maken momenteel een korte docu, samen met jongeren in Indonesië en een filmmaker, over Ahold in Indonesië.”
Pelle “En in februari komen er twee groepen naar Nederland, een uit Zuid-Amerika en een uit Zuidoost-Azië, die actievoeren voor die-rechten. Ook tegen Ahold.”

Waar vinden jullie al die mensen?

Pelle “Veel mensen vinden ons via social media en Google. Milieudedefensie Jong is vaak een van de eerste stappen om actief te worden.”
Nina “Of ze kennen ons via-via. Via de Fair Future Generators bijvoorbeeld, een tof programma dat ik zelf ook heb gedaan. Het inspireert mensen voor wie de stap naar de klimaatbeweging nog heel groot is. Vervolgens bellen we die mensen om te vragen of ze zich bij ons willen aansluiten.”

Dus de nieuwe generatie Gen Z is elkaar weer ouderwets aan het bellen?

Pelle “Echt wel, dat werkt! Jongeren willen toch gewoon in gesprek gaan, en niet

alleen maar op hun telefoon shit zien en passief blijven. De leeftijds-range van Gen Z is enorm, van 16 tot 28 jaar. En die hele generatie wordt gereduceerd tot één kenmerk, in plaats van één generatie van allemaal verschillende mensen.”
Wouter “Héle verschillende mensen.”
Pelle “Wat ons wél bindt: wij willen gewoon samen zijn. Samen dingen doen. Jongeren van onze leeftijd gaan net uit huis, zijn op zoek naar vrienden, zoeken hun weg in een wereld in waar ze mensen om zich heen nodig hebben. Bij Milieudedefensie ‘oud’, om het zo maar even te zeggen, missen we een plek om mensen te ontmoeten.”
Nina “En je moet ook aan de leefbaarheid van de planeet kunnen werken zonder er zelf aan onderdoor te gaan. Daarom hadden we laatst een training klimaatangst. Jongeren voelen de urgentie een stuk meer nog dan ouderen denk ik, ze lijden eronder. Als ze dan merken dat er een plek is waar ze

zich gehoord voelen én waar ze aan de slag kunnen, betekent dat heel veel.”

Welke issues spelen nog meer vooral bij jongeren?

Pelle “We zijn een beetje moe van het frame van klimaatverandering als een probleem van toekomstige generaties. Dat we ons zorgen moeten maken om de toekomst. Terwijl: dít is het moment om shit te veranderen, nú. En het is niet het moment om veganistische kerstrecepten te posten. Milieudedefensie vindt niet dat we op het consumentisme moeten gaan zitten maar toch zit het er soms nog in verweven. Het ligt toch niet allemaal aan de consument die veganistisch moet gaan eten?”
Wouter “Het gaat om de systeemspelers, die op het geld en de macht zitten. Zij kunnen bepalen wat wij als consument kunnen doen. Daarom moeten die bedrijven nu om.” □

Wie doet wat bij Milieudedefensie Jong

Wouter van Leeuwen: communicatie, verantwoordelijk voor alle online content, voorheen student Future Planet Studies. “Die gesloten wereld van een universiteit... Ik vond het een beetje een zandbak waarin je kasteeltjes bouwt omdat het leuk is. Hier heb ik het gevoel dat ik én leer én er meteen ook iets mee doe. Ik wil een écht kasteel bouwen.”

Nina Gulien: campagne, coördineert acties en strategische inzet, student Bèta-gamma met specialisatie politicologie. “Wat ik vooral fijn vind bij Milieudedefensie Jong is dat we zo’n hechte groep zijn waar iedereen zich thuis kan voelen.”

Pelle Nelissen: bewegingsopbouw, student wiskunde. “Ik help nieuwe mensen hun plek te vinden in de beweging. En ik organiseer dingen voor de community, nuttige trainingen of gewoon iets leuks. Zoals wildplukken.”

Winnie Oussoren: voorzitter en woordvoerder, student politicologie en klassieke talen. “Dat laatste ga ik afbouwen want ik wil meer tijd hebben voor Milieudedefensie Jong. Ook met mijn werk voor de Green Office van de universiteit Leiden ga ik stoppen. Ik kreeg signalen dat de universiteit de banden aanhaalde met Shell. Dan zit ik daar niet op mijn plek.”

Betty Gebhard (39)
Is: Mede-oprichter van de Kaskantine in Amsterdam
Missie: Strategieën bespreken om klimaatverandering tegen te gaan

Waarom ben je bij de Kaskantine een boekenclub gestart? “De Kaskantine is een gemeenschapsproject waarin we experimenteren met manieren om *off-grid* te leven. We dóen er vooral heel veel dingen: tuinieren, composteren, voedselverspilling tegengaan, zonne-energie opwekken, regenwater verzamelen. Er werken vrijwilligers met allerlei achtergronden en ervaringen. Daarnaast is het belangrijk om ook onze ideeën en meningen uit te wisselen. Een boekenclub is een goeie manier om samen te komen en deze gesprekken te voeren. ‘s Zomers doen we dat buiten in onze tuin, in de winter online.”

Welk boek lezen jullie nu? “*Earth for All: A survival guide for humanity*, het vervolg op het rapport dat de Club van Rome 50 jaar geleden schreef. We lezen iedere maand een hoofdstuk. Het boek schetst allerlei scenario’s die me zowel pessimistisch als hoopvol stemmen. Het laat in ieder geval zien dat we een keuze hebben, dat er verschillende oplossingen mogelijk zijn. Die bespreken we met elkaar. Want dat is wat de leden van de boekenclub met elkaar gemeen hebben: het besef dat klimaatverandering een groot probleem is en dat we er iets tegen willen doen.”

Is jullie uiteindelijke doel om samen actie te voeren? “Nee, we bespreken wel strategieën met elkaar, maar we hebben allemaal onze eigen aanpak en methodes om actie te voeren. Voor mij is de boekenclub vooral een manier om een beter begrip te krijgen van de oorzaken en gevolgen van klimaatverandering. Om er samen hardop over na te denken en elkaars perspectief te begrijpen. Boeken zijn zó belangrijk voor het delen van ideeën en het verbinden met elkaar. Hoewel ik verder trouwens met name handboeken over tuinieren en composteren lees.”

“Boeken zijn belangrijk voor het delen van ideeën en het verbinden met elkaar”

Colofon

Down to Earth
Nummer 75, februari 2023

Down to Earth is een uitgave van Vereniging Milieudefensie. Het wordt gemaakt op basis van een onafhankelijk redactiestatuut. De artikelen geven niet noodzakelijk het standpunt van Milieudefensie weer.

Contact
Postbus 19199
1000GD Amsterdam
020 626 26 20
redactie@downtoearthmagazine.nl
www.downtoearthmagazine.nl

Redactie
Carolien Ceton (hoofdredacteur),
Esmee de Gooyer (redacteur)

Redactieraad
Marlijn Dingshof, Karen van den Einde,
Erica Meijers

Art-direction en vormgeving
8-13 Ontwerpers, Marjan Peters.
www.8-13.nl

Druk
Senefelder Misset.
Gedrukt op 100% kringlooppapier.

Abonnement
Minimaal €35,- per jaar voor zes nummers. Je bent dan ook lid van Milieudefensie. Wijzigen kan bij de Servicelijn: service@milieudefensie.nl of 020 626 26 20, ma t/m do van 09.30 - 16.30 uur. Opzeggen kan via 020 205 14 21, ma t/m do van 08.30 - 21 uur, vr 08.30 - 18 uur, za 10 - 16 uur.

Advertenties
YUNO,
Henriëtte Tomassen,
06 508 44 808
info@yuno.nu,
www.yuno.nu

ISSN: 2211-0712

Milieudefensie breidt uit.

Heb jij zin om deel uit te maken van ons groeiende team?
Neem dan snel een kijkje op onze website.
Hier vind je alle openstaande vacatures.
<https://milieudefensie.nl/over-ons/werken-bij-milieudefensie>

Illustratie: Pepé Smit

Bijlo belt...

... met Shell

“Shell, waarmee kan ik u helpen?”

“Nou, mij persoonlijk nergens mee, goedemiddag overigens, met Vincent Bijlo, maar ik ken hier in de buurt wel heel veel mensen die uw hulp kunnen gebruiken.”

“Vertelt u eens, wat kunnen we voor de mensen doen.”

“Nou, jullie zitten nog steeds in het Nederlandse aardgas hè?”

“Jazeker, dat zitten we, we zijn een door en door betrouwbare leverancier...”

“Jajajaja, natuurlijk, u kunt van ons op aan, wij zijn er voor de klanten, enzovoorts enzoverder.”

“Precies, want zonder onze klanten zijn wij niets.”

“Wat ik u brom. Een aantal van die klanten woont hier in het dorp in huurhuizen van de corporatie die slecht geïsoleerd zijn. Daar zitten veel ouderen bij, sommigen hebben alleen een AOW-uitkering en huurtoeslag om van rond te komen. Ze kregen opeens energierekeningen van 500 euro of meer aan hun broek. Ze stoken nauwelijks meer, ze zijn doodsbang om in armoede te vervallen.”

“Neemt u dan eens contact op met de woningbouwcorporatie om te vragen of ze de woningen willen isoleren.”

“Ja, natuurlijk, dat heb ik allang gedaan, gaan ze ook doen, in 2024, maar nou dacht ik zo, u hebt vorig jaar zo’n fantastische winst gemaakt, meer dan 38 miljard euro.”

“Ja, en?”

“Nou, het is een beetje krom, dat die mensen dat bij 14 graden in hun huiskamer lezen.”

“Krom, hoezo? Wat insinueert u daarmee? Wij doen niets dat tegen de wet ingaat.”

“Nee, natuurlijk niet. Maar stelt u zich dat eens voor, dat u in zo’n huis woont en u heeft reuma die naarmate de temperatuur zakt steeds meer pijn doet.”

“Wij hebben afspraken met onze aandeelhouders, daar profiteren die mensen ook van.”

“O ja?”

“Ja, pensioenfondsen hebben grote beleggingsportefeuilles bij ons, die krijgen dus van ons meer dividend uitbetaald.”

“Maar daardoor krijgen ze het niet warmer.”

“Indirect wel natuurlijk.”

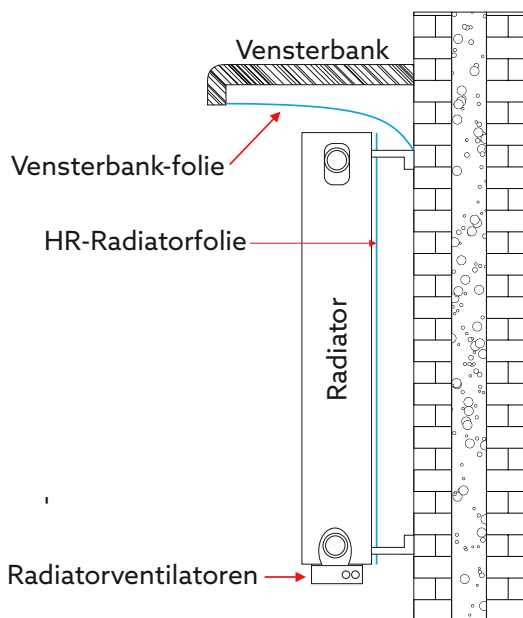
“Maar luister nou eens, dit is toch niet te verkopen?”

“Dat is het wel meneer Bijlo, wij verdienen op een eerlijke manier ons geld.”

“Dat doet u niet. U ontvangt fossiele subsidies, holt de aarde uit en knijpt de mensen uit.”

“Fijne dag nog meneer Bijlo, gaat u maar lekker de A12 blokkeren, maar pas op, u wordt gearresteerd en wij niet, doeil”

Vincent Bijlo

Radiatorfolie

TONZON HR-Radiatorfolie breng je aan direct achterop de radiator, zonder dat de radiator van de muur hoeft. Met een pakje radiatorfolie kan je 3,75 m² radiator isoleren. In het pakje zit ook 15 meter dubbelzijdige tape. De radiatorfolie doet onzichtbaar zijn werk en is binnen een jaar terugverdiend.

Vensterbankfolie

De vensterbankfolie wordt toegepast bij radiatoren die direct onder een vensterbank staan. Met deze folie kan je een soort spoiler maken om de warme lucht beter de kamer in te leiden. Voor de bevestiging kan je gebruik maken van dubbelzijdige tape. Deze kan je ook bestellen in onze webshop.

Handige en duurzame producten Om zelf je woning te verduurzamen

Is jouw stookhok, zolder en/of kruipruimte verrassend warm?

Deze opwarming komt door niet geïsoleerde verwarmingsbuizen, ketels en/of boilers. Lang niet alle warmte komt terecht op de plek waar we deze willen hebben en er is dus onnodig warmteverlies. Door je cv-installatie goed te isoleren beperk je het warmteverlies en bespaar je energie. Dit zorgt er ook voor dat de ketel/boiler beter werkt en langer meegaat.

Radiator optimaliseringspakket

Het radiator optimaliseringspakket voorkomt warmteverlies bij radiatoren en zorgt ervoor dat je op een eenvoudige manier energie en geld kan besparen. Het radiator optimaliseringspakket voor plaatradiatoren bestaat uit een duo-set speedcomfort radiatorventilatoren, een rol dubbelzijdige tape, de radiatorfolie en de vensterbankfolie.

CV-optimaliseringspakket

Met dit pakket kan je aan de slag om je hele cv-installatie te optimaliseren. Dit pakket bevat de ketelfolie of de boilerfolie (zelf kiezen), de radiatorfolie inclusief dubbelzijdige tape, de bandagefolie en 20 supermagneetjes.

tonzon.nl/shop/

